

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ БАС ПРОКУРАТУРАСЫНЫҢ
ЖАНЫНДАҒЫ ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫНЫҢ АКАДЕМИЯСЫ

АБУЕВ АЗАМАТ СҰЛТАНҰЛЫ

Азаматтарды әскери қызметке шақырудың
ұйымдық-құқықтық аспектілерін жетілдіру

7M04203 «Құқықтану» (ғылыми-педагогикалық бағыт)
білім беру бағдарламасы бойынша заң ғылымдарының магистрі
дәрежесін алуға диссертация

Ғылыми жетекші:
Жоғары оқу орнынан кейінгі білім
беру институты Жалпы заң пәндері
кафедрасының аға оқытушысы
А.Б. Байғалиев, PhD докторы,
әділет кіші кеңесшісі

Қосшы қ., 2024 ж.

ТҮЙІНДЕМЕ

Диссертация азаматтарды Қазақстан Республикасында әскери қызметке шақырудың ұйымдастырушылық-құқықтық аспектілерін жетілдіруді зерттеуге арналған. Қазіргі әлемде әскери қызметке шақыру мәселелері өзекті болып табылады және үнемі талдау мен жетілдіруді қажет етеді. Бұл диссертацияда азаматтарды Қазақстанда әскери қызметке шақыру процесіне байланысты негізгі құқықтық және ұйымдастырушылық аспектілер қарастырылады, сондай-ақ оларды жетілдіру жолдары ұсынылады.

РЕЗЮМЕ

Диссертация посвящена исследованию совершенствования организационно-правовых аспектов призыва граждан на воинскую службу в Республике Казахстан. В современном мире вопросы призыва на военную службу являются актуальными и требуют постоянного анализа и улучшения. В данной диссертации рассматриваются основные правовые и организационные аспекты, связанные с процессом призыва граждан на воинскую службу в Казахстане, а также предлагаются пути их совершенствования.

RESUME

The dissertation is devoted to the study of improving the organizational and legal aspects of conscription of citizens for military service in the Republic of Kazakhstan. In the modern world, the issues of conscription are relevant and require constant analysis and improvement. This dissertation examines the main legal and organizational aspects related to the process of conscription of citizens for military service in Kazakhstan, and also suggests ways to improve them.

МАЗМҰНЫ

БЕЛГІЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР.....	4 бет.
КІРІСПЕ.....	5-11 бет.
1. АЗАМАТТАРДЫ ӘСКЕРИ ҚЫЗМЕТКЕ ШАҚЫРУДЫҢ ТАРИХЫ, ҒАЛЫМДАРДЫҢ ЖҰМЫСТАРЫ МЕН ШЕТ ЕЛ ТӘЖІРИБЕЛЕРІ, ҒАЛЫМДАРДЫҢ ЖҰМЫСТАРЫ МЕН ҰСЫНЫСТАРЫ	
1.1. Азаматтарды әскери қызметке шақырудың тарихы, шет ел ғалымдардың әскери қызметке шақыру бойынша жазған ғылыми мақалалары мен кітаптар.....	12-24 бет.
1.2. Азаматтарды мерзімді әскери қызметке міндетті түрде шақырудың шет елдегі тәжірибелер мен мысалдар, мерзімді әскери қызметке шақыру бойынша статистикалық мәліметтер.....	24-38 бет.
1.3. Бейбіт уақытта азаматтарды әскерге шақыру тәртібін цифрландыру, сондай-ақ соғыс уақытында азаматтарды уақтылы жұмылдыру.....	38-41 бет.
2.ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АЗАМАТТАРЫН ӘСКЕРГЕ ШАҚЫРУ БАРЫСЫНДАҒЫ АЗАМАТТАРДЫҢ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚТАРЫ	
2.1. Азаматтарды әскерге шақырудың ұйымдық аспектілері бойынша нормативтік құқықтық актілер, анықталған проблемалар және шет ел тәжірибесі.....	42-44 бет.
2.2. Шет елге шығып кеткен Қазақстан Республикасының әскерге шақыруға жататын азаматтарға қатысты есеп жүргізу мәселесі, әскерге шақыру барысындағы балама қызметтің тарихы, мемлекетаралық құқықтық актілер, шет ел және Қазақстан Республикасындағы мысалдар және ұсыныс.....	44-50 бет.
2.3. Мерзімді әскери қызметтен жалтарап жүрген Қазақстан Республикасының азаматтарына қатысты іздеу жұмыстарын қалыптастыру мәселесі бойынша.....	50-51 бет.
ҚОРЫТЫНДЫ.....	52-56 бет.
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕ КӨЗДЕРДІҢ ТІЗІМІ.....	57-59 бет.
ҚОСЫМШАЛАР.....	60-65 бет.

БЕЛГІЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР

ҚР - Қазақстан Республикасы

ЗАҢ - Әскери қызмет және әскери қызметшілердің мәртебесі туралы Заңы

БӨП - Қазақстан Республикасының Бас әскери прокуратурасы

ҚР ҚК - Қазақстан Республикасының Қарулы Күштері

КСРО - Кеңестік Социалистік Республикалар Одағы

НАТО - мемлекет аралық әскери альянс

BBC WORLD - Ұлыбританияның радиохабар бірлестігі

АҚШ – Америка Құрама Штаттары

ГФР – Германия Федеративтік Республикасы

ҚХР – Қытай Халық Республикасы

ШҚО - Шығыс Қазақстан облысы

БҚО - Батыс Қазақстан Облысы

СҚО - Солтүстік Қазақстан облысы

ҰҚК ШҚ - Ұлттық қауіпсіздік комитетінің Шекара қызметі

ҰҰ - Ұлттық ұлан

ҚМ - Қорғаныс министрлігі

КІРІСПЕ

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. Конституцияның 36-бабына сәйкес, «Қазақстан Республикасын қорғау оның әрбір азаматының қасиетті борышы және міндеті. Республика азаматтары заңда белгіленген тәртіп пен түрлер бойынша әскери қызмет атқарады» [1].

«Әскери қызмет және әскери қызметшілердің мәртебесі туралы» Заңының (Қазақстан Республикасының 2012 жылғы 16 ақпандағы № 561-IV, (бұдан әрі - Заң) 1-бабы 16-тармағында «әскери қызмет – егемендікті, аумақтық тұтастықты және Қазақстан Республикасы Мемлекеттік шекарасының қол сұғылмаушылығын қарулы қорғаумен байланысты әскери қауіпсіздікті тікелей қамтамасыз етуге бағытталған Қарулы Күштер, басқа да әскерлер мен әскери құралымдар әскери қызметшілерінің мемлекеттік қызметінің ерекше түрі» көрсетілген [2].

Қазақстан Республикасы Бас әскери прокуратураның ақпаратына сәйкес, 2021-2023 жылдар аралығында - 237 әскери қызметші қайтыс болған, 2021 жылы - 77 адам, 2022 жылы - 96 адам, 2023 жылы - 64 адам. Олардың 145 – әскерге келісішарт бойынша келгендер, 59 – офицерлер және 31 – солдаттар. Бұл азаматтардың 89 - науқастан көз жұмған, 62 - жол апаты салдарынан, 50 - адам суицидтен, ал 8 - адам өзге себептерден қайтыс болған.

Ең көп, 89 - адам ауырып науқастан көз жұмған. Аталған факт әскерге шақырылатын жастардың денсаулығы Отан алдында борышын өтеуге жарамайтынын растайды.

Мысалы, 13-14 жастағы ер балалардың денсаулығы, тәнсаулығы, психикасы, психологиясы үнемі бақылауда болу қажет деп есептейміз.

Қазіргі кезде міндеттелген квотаны толтыру үшін әскер қатарына денсаулығы жоқ бос балаларда кетіп жатыр. Сарбаздың психо-физикалық денсаулық жағдайы, әскери өмірде бейімделуде ең маңызды фактор. Әскерге дейінгі жас өспірімге қатысты жиналған сарапталған ақпарат суицидке бейім адамдарды ерте анықтап көптеген проблемаларды алдын алады деп есептейміз.

Әскерге шақыру комиссиясының алдына келгенше, баланың бүкіл психо-физикалық портреті, барлық ақпарат арнайы электронды кітапшада жиналып тұрғаны дұрыс.

Осыған байланысты, мемлекеттік қызметкерлердің іс-әрекеттерін айқын жасау мақсатында, сыбайлас жемқорлық тәуекелдігін алдын-алуға, сонымен қатар әскерилердің өмірін қорғау мақсатында біздің ойымызша орталықтандырылған электронды жинақ жасау қажет деп санаймыз.

Бұдан бөлек, әскерге денсаулықтары жарамсыз азаматтардың жолдануына Заң талаптары бір-біріне қарама-қайшы келуі өз септігін тигізуде.

Шешілетін ғылыми проблеманың немесе практикалық міндеттің қазіргі уақыттағы жағдайын бағалау. Әскери қызмет саласындағы зерттеу нәтижелері азаматтарды әскерге шақыру барысында олардың конституциялық құқықтары мен бостандықтары заң аясында сақталмайтындығын анықтады.

«Мысалы, 01.06.2023 жылы желіде Шымкентте онда жас жігітті әскери комиссариатқа күшпен алып кеткендігі жөнінде бейне жазба тарады. Кадрларда формадағы адамның жігітті бұрап, көлікке дөрекі итеріп жібергені көрінеді. Бұдан бөлек, 03.12.2022 жылы бұқаралық ақпараттар құралдарына «Павлодар облысында рейдтік іс-шаралар жүргізіліп нәтижесі бойынша ойын-сауық орындарында әскерде қызмет етуден жалтарған 13 әскерге шақырылушы анықталып Павлодар қорғаныс істері басқармасына жеткізілді», - деп хабарлады Павлодар полиция басқармасы.

Аталған іс-әрекеттер құқық қорғау органдарын, мемлекеттік қызметкерлерді және әскерді халық алдында сын пікірге ұшыратты.

Атап айтқанда, азаматтарды әскерге жолдау мәселесі жергілікті әскери басқару органдарының медициналық комиссия шешімі нәтижесінде мақұлданады.

Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы кодекстің (Қазақстан Республикасының 2020 жылғы 7 шілдедегі № 360-VI) 1-бабы 89-тармағында, сақтау саласындағы уәкілетті орган (бұдан әрі - уәкілетті орган) – «Қазақстан Республикасы азаматтарының денсаулығын сақтау, медицина және фармацевтика ғылымы, медициналық және фармацевтикалық білім беру, халықтың санитариялық-эпидемиологиялық саламаттылығы, дәрілік заттар мен медициналық бұйымдардың айналысы, медициналық қызметтер (көмек) көрсетудің сапасы саласында басшылықты және салааралық үйлестіруді жүзеге асыратын орталық атқарушы орган болып табылады» [2].

«Қазақстан Республикасының заңнамасы талаптарының сақталуы мен орындалуын тексеруге, сондай-ақ денсаулық сақтау саласындағы құқық бұзушылықтардың алдын алуға, оларды анықтауға, жолын кесуге және жоюға бағытталған шаралар кешені денсаулық сақтау саласындағы мемлекеттік бақылау мен қадағалау жөніндегі мемлекеттік саясатты іске асыру деп танылады» (Кодекстің 28-бабы 1-тармағы) [2].

Сәйкесінше, медициналық комиссияның шешімін тексеруші уәкілетті орган – ол облыстық денсаулық сақтау басқарма органдары.

Алайда, Заңның 28-бабы 1-тармағында «медициналық комиссия төрағасы болып денсаулық сақтау басқармасының тиісті жергілікті органы бастығының (бас дәрігердің) орынбасары тағайындалады» [2].

Осыған байланысты, жергілікті әскери басқару органдарының медициналық комиссия шешімдерінің заңдылығын тексеруге Заң талаптарына сәйкес мүмкіндік жоқ.

Біздің ойымызша, Заңның 28-бабы 1-тармағы 2-тармақшасына келесідей өзгерістер енгізу қажет деп санаймыз:

«қазіргі редакция - «ауданның, облыстық маңызы бар қаланың, облыстың, республикалық маңызы бар қаланың, астананың денсаулық сақтау басқармасының тиісті жергілікті органы бастығының (бас дәрігердің) орынбасары – медициналық комиссия төрағасы»;

ұсынылатын редакция - «ауданның, облыстық маңызы бар қаланың, облыстың, республикалық маңызы бар қаланың, астананың жергілікті әскери басқару органдарының медицина қызметінің бастығы – медициналық комиссия төрағасы» [2].

Көрсетілген мән-жайлар өзекті болып табылады деп есептейміз және шешу мақсатында таңдалған тақырыпты жан-жақты зерттеу қажеттілігін куәландырады.

Ғылыми жаңалықтың негіздемесі. Әскери қызметшілер мен құқық қорғау органдары қызметкерлерінің суицидтік жағдайларын (өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізу) тергеп-тексеру бойынша әдістемелік ұсынымдар Шәкәрімов Ә.С., Сейтқасымова И.Н., Әділов А. және т.б. сияқты отандық ғалымдардың еңбектерінде қозғалды.

Шел елдің тәжірибелері «Актуальные вопросы призыва граждан на военную службу в Российской Федерации» И.В. Панова, А.В. Кузьянов және т.б.

Сонымен қатар, азаматтарды әскери қызметке шақырудың ұйымдық-құқықтық аспектілерін жетілдіру мәселелері тікелей зерттелмеген.

Зерттеу мақсаты. Азаматтарды әскери қызметке шақыру, оның ішінде жұмылдыру тәртібі бойынша әкімшілік заңнаманы және салалық нұсқаулықтарды жетілдіру бойынша ұйымдық-құқықтық ұсыныстар әзірлеу.

Осы мақсатқа сүйене отырып, келесі міндеттер шешілуі керек:

- азаматтарды әскери қызметке шақыруды реттейтін қолданыстағы заңнаманы зерделеу;

- әскери қызметшілер әскери қызметтен жалтарғаны үшін, оның ішінде жұмылдыру жағдайларында қылмыстық жауаптылыққа тарту бойынша отандық және шетелдік құқық қолдану практикасына талдау жүргізу;

- азаматтарды әскери қызметке шақырудың ұйымдастырушылық-құқықтық аспектілері бойынша талдау жүргізу;

- әскери қызметтен жалтарған азаматтарға қатысты іздестіру жұмыстарын жүргізу бойынша заңнаманы жетілдіру жолдарын әзірлеу;

- азаматтарды шақыру, оның ішінде Қазақстан Республикасында жұмылдыру рәсімін қалыптастыру жөнінде ұсыныстар әзірлеу;

- Зерттеу объектісі - жергілікті әскери басқару органдары мен азаматтардың құқықтық қатынасы және құқық қорғау органдарының әскери қызметтен жалтарғаны азаматтарға қатысты іс-қимыл қызметі.

Зерттеу пәні - әскери қызметке қатысты құқықтық нормалар, құқық қолдану практикасы, жұмылдыру тәртібі бойынша қылмыстық заңнаманы және салалық нұсқаулықтар, әскери қызметке шақырудың шетелдік тәжірибесі, осы санаттағы қылмыстық істерді тергеудің мәселелері, сондай-ақ оларды шешу жолдары, статистикалық және талдамалық деректер.

Зерттеудің нормативтік базасы - зерттеу барысында ҚР Конституциясын, ҚР Қылмыстық және қылмыстық процестік кодексін, "Әскери қызмет және әскери қызметшілердің мәртебесі туралы" ҚР Заңдарын, Қарулы Күштердің, басқа да әскерлер мен әскери құрылымдардың жалпы әскери жарғыларын, осы

саладағы өзге де заңдар мен заңға тәуелді актілерді, сондай-ақ бірқатар шет елдер заңнамасының ережелерін талдау талап етіледі.

Зерттеудің теориялық базасы - әскери қылмыстық құқық бұзушылықтарға қарсы күресте құқық қорғау қызметінің проблемаларын зерттеген отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектері теориялық негізді қалыптастыруға елеулі үлес қосады: Ахметшин З.О., Борчашвилли И.Ш., Баетов К.Ж., Алексеев В.А., Моргуленко Е.А., Молдабаев С.С., Новокшонов Д.В., Закомолдин Р.В., Съедин С.И., Крук В.М. және т.б.

Аталған және басқа ғалымдардың жұмыстары, баспа басылымдарында және Интернет желісінде ұсынылған шетелдік және отандық заңнаманы, сондай-ақ құқық қолдану практикасының материалдары құқықтық нормаларды қолданудың проблемалық мәселелерін зерттеудің және жарғылық емес қатынастарды азаматтарды әскерге шақырудың теориялық базасын құрайды.

Зерттеудің әдіснамалық негізі - жалпы ғылыми (талдау, синтез, аналогия), жеке ғылыми (логикалық, салыстырмалы) және арнайы (салыстырмалы-құқықтық және ресми құқықтық) таным әдістерінің жиынтығы, статистика.

Зерттеу кезеңдері, күтілетін нәтижелер және оларды енгізудің болжанатын бағыттары және апробациялар.

Зерттеу кезеңдері статистикалық мәліметтерді жинау мен талдауды, заңнаманы және оны қолдану практикасын, ғылыми және практикалық әдебиеттерді талдауды қамтиды.

Қорғауға шығарылатын ережелер:

1. Сыбайлас жемқорлыққа тәуекелдігін жою мақсатында, азаматтарды заңсыз ұстау фактілеріне жол бермеу және уақтылы жұмылдыру жұмыстарын жүргізу мақсатында әскерге шақыру жұмыстарын толығымен цифрландыру қажет.

2. «Әскери қызмет және әскери қызметшілердің мәртебесі туралы» Заңы мен Қазақстан Республикасының азаматтарын әскери қызметке шақыруды ұйымдастыру мен жүргізу қағидалары Қазақстан Республикасының Конституция талаптарына сәйкес келмеуіне байланысты:

2012 жылғы 15 мамырдағы № 620 Қазақстан Республикасының азаматтарын әскери қызметке шақыруды ұйымдастыру мен жүргізу қағидаларын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулысының 34-1 тармағына:

- әскери командаларды әскерге шақырылушылармен жасақтау үш тәулік ішінде жүргізіледі;

- әскери орган немесе лауазымды тұлғасы әскерге шақырылушыны ұстау барысында оған қатысты хаттама толтырады. Ұстап алу хаттамасында келесідей мәліметтер көрсетіледі:

- тегі, жөні, тегі (ол болған кезде);

- кімнің ұстап алғаны, ұстап алу негізі, орны, нақты ұстап алу және жеткізу уақыты (сағаты мен минуты көрсетіле отырып);

- Ұстап алынған адамның денсаулық жағдайы туралы мәліметтер;

- Хаттаманың жасалған уақыты мен орны.
- Басқару органның басшысы жасалған хаттаманы әскери прокурорға он екі сағаттың ішінде жолдауға міндетті;
- Басқару органның басшысы ұсталған әскерге шақырушының туысқандарына дереу хабарлауды немесе өзіне мұндай хабарлау мүмкіндігін беруге міндетті.
- әскерге шақырылушыларды (резервті ескере отырып) үш мезгіл ыстық тамақпен тамақтандыру жергілікті атқарушы органның қаражаты есебінен ұйымдастырылады;
- жіті ауру және наркологиялық тестілеу нәтижесі оң болған жағдайда командаларды толықтыру үшін пайдаланылатын әскери командада жөнелтілетіндер қатарынан жиырма пайызға дейін әскерге шақырылушылар резервін ұстауға рұқсат етіледі.

3. Шет елге шығып кеткен Қазақстан Республикасының әскерге шақыруға жататын азаматтарға қатысты есеп жүргізу мәселесін қатаң бақылауға алу мақсатында сонымен қатар шетелдік тәжірибені ескере отырып:

- Заңның 27 бабы 5 тармағына: уақытша шетелде тұрып жатқан Қазақстан Республикасының азаматтарын әскери қызметке шақыру олар сол елде орналасқан Қазақстан Республикасының консулдықтары мен елшіліктері арқылы әскерге шақыруды кейінге қалдыру немесе одан босату құқығы болмаса, осы Заңда белгіленген тәртіппен жүзеге асырылады;

- Заңның 15 бабына: 2. Әскери есепке алуды жергілікті атқарушы органдар, Қазақстан Республикасының консулдықтары мен елшіліктері ұйымдастырады және қамтамасыз етеді. Әскери міндеттілер мен әскерге шақырылушыларды әскери есепке алуды олардың тұрғылықты жері немесе уақытша болатын (тұратын) орны бойынша жергілікті әскери басқару органдары жүзеге асырады, ал олар жоқ елді мекендерде әскери есепке алуды кенттердің, ауылдардың, ауылдық округтердің әкімдері қамтамасыз етеді.

- Қазақстан Республикасының консулдықтары мен елшіліктері осы елде уақытша есепте тұрған әскери міндеттілердің, әскерге шақыру жасындағы адамдардың және резервшілердің есебін жүргізуге міндетті;

- Қазақстан азаматтарын міндетті әскери қызметтен босатылмаған, кейінге қалдыру мерзімі жоқ және консулдықта уақытша есепте тұрған адамдарды әскери қызметке шақырудың басталғаны туралы хабардар етуге жауапты консулдықтар мен елшіліктер;

- Дипломатиялық мекемелер 7 тәулік ішінде әскери қызметшілерді ресімдеу немесе есептен шығару туралы ақпаратты тиісті басқару органдарына хабарлауға міндетті;

- Шетелге 3 айдан астам мерзімге кеткен әскери міндеттілер Қазақстан Республикасының Елшілігінде немесе консулдығында тіркелуге міндетті.

4. Әр адамның ой, ар-ождан және дін бостандығына құқығы бар (Адам құқықтары жөніндегі Еуропалық конвенция, 9-бап). Ешкім өз қалауы бойынша дінге немесе сенімге ие болу немесе қабылдау еркіндігін төмендететін

мәжбүрлеуге ұшырамауы керек.

- Осыған байланысты, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын, әлемдік тәртіпті, шет ел тәжірибесін және Біріккен Ұлттар Ұйымының талаптарын ескере отырып Қазақстан Республикасында Балама қызмет түрін енгізіп заңдастыру қажет.

5. Мерзімді әскерге шақырылғандарды іздеу жұмыстары бойынша коллизияларын ескере отырып:

- Әкімшілік кодекстің 647 және 648-баптарына санкцияларға айыппұл сомасын 5-тен 30 АЕК-ке дейін ұлғайту түріндегі өзгерістер, сонымен қатар қамауға алуды және әскерге шақырылушыларға SMS хабарлау жолымен электрондық хабарламаны заңнамалық тұрғыда бекіту қажет.

Апробация және нәтижелерін енгізу. Диссертацияда ұсынылған негізгі ережелер «Азаматтарды әскерге шақыру барысындағы балама қызмет» және «азаматтарды әскерге шақырудың ұйымдық аспектілерінің проблемалық мәселелері» атты ғылыми мақалаларда көрініс тапты.

Сонымен қатар, диссертациялық зерттеудің нәтижелері бойынша ұсыныстарды практикалық қызметке енгізу қажеттігі Қазақстан Республикасы Бас әскери прокуратура Қоғамдық мүдделерді қорғау басқармасымен қолдау тапты (Қосымша 1). Онда келтірілген ұсыныстар азаматтарды әскери қызметке шақырудың ұйымдық-құқықтық аспектілерін жетілдіру үшін, бұған қоса азаматтардың Конституциялық құқықтарын қорғау мақсатында маңызды болуы ықтимал.

Сондай-ақ, зерттеу нәтижелері Астана Халықаралық университеті Құқық жоғары мектебінің «Құқықтану» білім беру бағдарламасы аясында «Қылмыстық құқық бұзушылықтарды саралау мәселелері» пәні бойынша оқыту процесінде теориялық материал ретінде қолданылады (Қосымша 2).

Бұған қоса, магистрлік жұмыс барысында бізбен Қазақстан Республикасы Қорғаныс министрлігінің құрылымдық бөлімшелеріне арналған электронды бағдарлама «Е-Army» жазылып, Қазақстан Республикасы Әділет Министрлігі Ұлттық Зияткерлік меншік институты РМК арқылы авторлық құқықпен Абуев Азамат Сұлтанұлының атына «Қорғалатын объектілерге құқықтардың мемлекеттік тізілімге мәліметтерді енгізу туралы» 2023 жылғы 21 қыркүйекте №39164 қаулы шығарылған (қосымшада 3).

Осы "Е-Army" (Цифрлық армия) бағдарламасының негізгі міндеті бейбіт уақытта азаматтарды әскерге шақыру рәсімін жақсарту және толық цифрландыру, сондай-ақ соғыс уақытында азаматтарды уақтылы жұмылдыру болып табылады.

Болашақта бұл магистрлік диссертация осы мағыналас тақырыптарда зерттелетін мәселелер бойынша ғылыми жұмыстарға белгілі бір үлес қосады деп пайымдаймыз.

Бұл диссертациялық зерттеу арнайы заң пәндері кафедрасында орындалды. Оның құрылымы кіріспеден, екі бөлімнен, алты бөлімшеден,

қорытындыдан, пайдаланылған дереккөздер тізімінен және қосымшадан тұрады.

Зерттеу нәтижелері қылмыстық, қылмыстық процестік заңнамасын және әскери қызметті өткеру және оның қауіпсіздігін қамтамасыз ету саласындағы заңнаманы жетілдіру мақсатында, сондай-ақ жедел, тергеу практикасында, сондай-ақ профилактикалық қызмет мақсатында пайдаланылуы мүмкін.

1. Азаматтарды әскери қызметке шақырудың тарихы, ғалымдардың жұмыстары мен шет ел тәжірибелері, ғалымдардың жұмыстары мен ұсыныстары

1.1. Азаматтарды әскери қызметке шақырудың тарихы, шет ел ғалымдардың әскери қызметке шақыру бойынша жазған ғылыми мақалалары мен кітаптар

Әскери міндет ежелгі дәуірден басталады және кейбір мемлекеттерде осы уақытқа дейін әртүрлі атаулармен жалғасады. Жастарды ұлттық қызметке шақырудың заманауи жүйесі 1790 жылдардағы Ұлы француз революциясы өткеннен кейін пайда болды, өте үлкен армияның негізі болды. Кейінірек Еуропа мемлекеттерінің көпшілігі бұл жүйені бейбіт уақытқа көшірді, осылайша белгілі бір жастағы адамдар әдетте белсенді қызметте бір жылдан 8 жылға дейін қызмет етеді, содан кейін резервке (резервке) және отставкаға кетеді.

Әлем тарихында әскери міндеттің бірнеше формалары белгілі:

- рекрутинг жүйесі, онда тұрғындардан қандай да бір жолмен тек қажетті рекруттар саны алынады, ал халықтың басқа бөлігі іс жүзінде белгісіз уақытқа кез-келген қызметтен босатылады.

- рекрутингке тікелей қарама-қарсы милиция жүйесі: қару алып жүруге қабілетті әрбір азамат мемлекет Қарулы Күштерінің бір бөлігі болып танылады, оларға қабылданады және әскери іс бойынша оқытылады.

Қазіргі таңда ең көп таралған және екі жүйенің артықшылықтарын біріктіретін Кадрлық жүйе. Белсенді шақыру қызметі оны рекрутингтік жүйеге, ал запастағы және милициядағы әртүрлі нысандарды милицияға жақындатады.

«Ежелгі мемлекеттердің гүлдену кезеңінде, басқыншылық соғыстармен бірге, әскери жорықтарға қажетті үлкен әскерлерді жинауға және толықтыруға мүмкіндік беретін халықтың кең тобын жалдауға шақыру енгізілді. Атап айтқанда, рекрутингтер Ежелгі Египетте Жаңа патшалық дәуірінде (б.з.д. II мыңжылдық)» [3], «Ассирияда б. з. д. I мыңжылдықта жиі соғыстар жүргізді» [4, с.32].

«Ежелгі Грецияда оның халықтары алып жатқан аумақ шамамен 2000 шағын мемлекеттерге бөлінді, олар әдетте оған іргелес ауыл елді мекендері мен егістіктері бар бір қаладан тұрады» [4, с.35]. «Әрбір осындай қала-мемлекет толық саяси тәуелсіздікке ие болды немесе басқа агрессивті грек тайпаларынан немесе қалаларынан осындай тәуелсіздікке ұмтылды. Қала-мемлекеттің аумағы осы тұрғындар үшін Отан болды, барлық басқа грек тайпалары бөтен, шетелдіктер болды және мемлекеттер арасындағы өзара қатынастар халықаралық қатынастар болды» [4, с.37]. Сәйкесінше соғыстар ежелгі Грецияның бүкіл тарихында, грек қараңғы ғасырларынан басталды. Полистер арасындағы соғыстар, мал мен астықты тонау рейдтерінен айырмашылығы, ұйымдасқан сипатқа ие болды. «Греция өмірінің тарихи кезеңінде әр уақытта

гегемония әскери өнердің өкілдері болған Спарта, Афина және Фиваға тиесілі болды» [5, с.12]. «Қарулы Күштердің құрылымы полиция болды, ал Спартада 20-60 жас аралығындағы және Афиныда 18-40 жас аралығындағы барлық еркін азаматтар әскери қызметке тартылды» [5, с.15].

Ежелгі Грецияда "хоплит революциясының" нәтижесінде шайқастарда басты рөлді әскерлердің ақсүйектер тобы — атты әскерлер мен күймелер емес, ауыр қаруланған жаяу әскер ойнады. Жаңа үлгідегі соғыстар милицияны шақыру арқылы құрылған көптеген әскерлерді қажет етті. Әскери қызмет полис азаматының негізгі міндетіне айналады.

«Көптеген саясаттарда азамат 18 жастан 20 жасқа дейін әскери дайындықтан өтті, 2 жыл шекара күзеті отрядтарында өткізді, содан кейін ол тек жорықтар кезінде милицияға қатысты» [6, с. 18]. Мысалы, «Афинада 17-59 жас аралығындағы барлық азаматтар әскерде қызмет етуге міндетті болды. Олардың жартысына жуығы белсенді қимылдарына тартылды, өйткені 19 жасқа толмағандар мен ардагерлер гарнизондық қызмет атқарды» [7].

«Ежелгі грек саясатының ішінде дамуы шамамен бір жолмен жүрді, Спарта ерекшеленеді. Спартада азаматтар (спартиаттар) соғыстан басқа барлық кәсіптерден босатылды. 7 жастан бастап олар әскери дайындықтан өтіп, өмір бойы қару-жарақ астында болды» [6, с.19].

Пелопоннес соғысы өткеннен кейін гегемония үшін полистердің жалпы құлдырауы мен ұзаққа созылған соғыстары жағдайында азаматтардың милицияға қатысуы қажетсіз ауыртпалыққа айналды, сондықтан жалдамалы қызметтерге жаппай шақыру болды. Соғыстар көбінесе тек жалдамалы әскерлермен жүргізілді, милиция жау полис аумағына басып кірген кезде ғана шақырылды.

Ежелгі Римде әскери қызмет империя азаматының міндеті болды. Әр сынып өзінің арнайы қару-жарағында соғысқа қатысып, 17-45 жас аралығындағы кіші (кіші) және 46-60 жастағы аға (аға) болып бөлінді. Кішілері далалық әскерлерге, ал үлкендері гарнизонға жіберілді, бірақ кейбір центуриялар екі санаттағы әскери қызметшілермен құрылды.

«Сервиус Туллийус кезінен бастап барлық азаматтар-жылжымайтын мүлік иелері 17 жастан бастап әскери қызмет атқаруға міндетті болды. Пролетариаттар, Сервий Туллийдің Конституциясына сәйкес, саптық қызмет атқарған жоқ, әскерге Құлдарға мүлдем рұқсат етілмеді» [8].

Біздің эрамызға дейінгі II ғасырда Гай Мариус Югуртин соғысына әскер жинау үшін Қарулы Күштерге қабылдауды ера ықтандырды; Мариана реформаларының нәтижесінде жылжымайтын мүлкі жоқ азаматтар әскерге шақырылды, әскердің қызмет ету мерзімі 25 жыл болды, қызмет еткен ардагерлерге жер телімі берілді, мерзім аяқталғаннан кейін азаматтығы жоқ адамдар Рим әскеріне кіре алады қызметтер автоматты түрде рим азаматтығын алды.

Цезарь мен Помпейдің тұсында, б.з. д. I ғасырда Рим әскері ерікті негізде жасақтала бастады.

Ортағасырлық монархтар тек соғыс жағдайында шақырылған вассалдар милициясының корольдік остомиясын басқарды. Теориялық тұрғыдан алғанда, әрбір вассал және тіпті әрбір субъект остедегі қызметке сюзерен ретінде патшаға қарыздар болды. Бірақ әдет-ғұрып бұл жауапкершілікті тез арада азайтты. Вассалдар рыцарьлардың оннан бір бөлігінен аспайтын корольдік остқа алып келді, олар жеке соғыстарда болуы мүмкін, коммуналар сержанттардың шектеулі санын жіберді. Сонымен қатар, рыцарьлардың қызметі барлық әдет-ғұрыптар бойынша қырық күнмен шектелді, жаяу әскер үш айдан аспады. Ост алты аптадан астам уақыт бойы жүргізуі үшін оған жалақы төлеуге тура келді.

«Әскери міндет тарихындағы жаңа бет отыз жылдық соғыс кезінде басталды. XVII ғасырдың басында Швеция еуропалық мемлекеттердің алғашқысы ретінде Қарулы Күштерді жалдауға кірісті және басқа мемлекеттердің жалдамалы Қарулы күштеріне қарсы күресте айтарлықтай жетістіктерге жетті. Діни қызметкерлердің қатысуымен бүкіл ел бойынша 15 жастан асқан барлық ер адамдардың отбасылық тізімдері жасалды және жергілікті биліктің қалауы бойынша жұмысқа қабылданды» [9]. «Жұмысқа қабылдау XVII ғасырда Швецияның одан әрі агрессивті кеңеюінің алғышарты болды» [10].

Петр I Швецияның үлгісі бойынша Ресейде рекрутингтік қызметті енгізді. 1699 жылы Швециямен соғыс қарсаңында Петр I "саяжай, аңшы, бос адамдар" мен боярлық қызметшілерді әскерге шақыруды бұйырды, ақырында әскерге шақыру 1705 жылы енгізілді.

Қазіргі заманғы әскери міндет ұғымы Француз революциясы кезінде ойлап табылды. 1793 жылы ақпанда Конвенция 300 мың адамды мәжбүрлеп жұмысқа қабылдауды жариялады, ал алты айдан кейін — тамызда — жалпы әскери міндетін — *Levée en masse*. 1798 жылы заң қабылданды, онда "әр француз солдат және ұлтты қорғауға міндетті" делінген. Бұл Наполеон "Қарулы ұлт" деп атаған және Еуропаның кәсіби әскерлеріне қарсы сәтті күрескен "ұлы армияны" құруға мүмкіндік берді. Бірақ бұл жүйе Наполеон құлағаннан кейін Францияда сақталмады. Бурбондарды қалпына келтіру кезеңінде француз армиясы еріктілермен, кейінірек жеребе бойынша орынбасарлықпен жасақталды.

XX ғасырдың басында индустриалды дамыған мемлекеттер болашақ қақтығыстар бейбіт уақытта жинақталған материалдық және Адами ресурстармен шешіледі деп болжап, әскери құрылысты жоспарлады. Алайда, Бірінші дүниежүзілік соғыс жинақталған әскери резервтерді тез жеп қойды, ал XX ғасырда қорғаныс өнеркәсібінің мүмкіндіктері артып, көптеген әскери өнімдер шығаруды, соның ішінде біліктілігі төмен еңбекті пайдалануға мүмкіндік берді. Осы елдерде жаппай жұмылдыруға әкеп соққан, осыған байланысты Германия соғыстың басында қарулы күштер қатарына 1914 жылға 67 миллион халықтың 3,8 миллионы, Ресей 173 миллион жалпы халықтың 5,3 миллионын шақырылды.

Версаль бейбітшілігінің қорытындысына сәйкес Германия жеңіліске ұшыраған ел ретінде әскерге шақыру негізінде әскери қызметке қабылдануға құқылы емес еді; жалпыға бірдей әскери қызмет 1935 жылы 16 наурызда келісімшарттық қызмет — рейхсвер негізінде қайта жаңданған.

Екінші дүниежүзілік соғыс, Бірінші дүниежүзілік соғыс сияқты, кең ауқымды, салыстырмалы түрде арзан әскери өнімдермен, демек, кең жұмылдырумен ерекшеленді. Соғыстан кейін Варшава келісімінің Әскери жоспарлау ұйымы кеңестік тәжірибені ұстанды және соғыс жағдайында үлкен бөлімшелерді жұмылдыру үшін көптеген әскерге шақырылушылардың мерзімді қызметі кезінде оқуға негізгі ставка жасады; НАТО-ға мүше еуропалық елдер өз аумағында жаппай қарулы күштермен соғыс перспективасына ие бола отырып, өздерінің қарулы күштерін жалпыға бірдей әскери қызмет негізінде басқарды.

Содан соң 20 ғасырдың соңында КСРО ыдырауы, яғни соғыстың аяқталуымен, сонымен қатар, әскери шығындар мен толыққанды әскери қақтығыс қаупінің төмендеуімен сипатталды. Осыған байланысты Еуропаның көптеген елдері жалпыға бірдей әскери қызметке шақыруды тоқтатты. Расында, біраз уақыттан кейін бірнеше елдер (Литва, Швеция, Кувейт, Марокко, Украина және т.б.) мәжбүрлеуді қайтарды.

Ғалым О.Филимонов - еуропалық әскерлер: "Сарбаз-азамат, бірақ әскери киім киген" атты ғылыми мақаласында келесідей мәлімдеген: Қазіргі уақытта Еуропадағы әлеуметтік саланы басқарудың ең дамыған жүйесі Ұлыбритания армиясында жұмыс істейді деп саналады. Армия толығымен ерікті негізде жабдықталған, оған толық көшу 1960 жылы аяқталды. Әрине, еңбек нарығындағы қатаң бәсекелестік жағдайында Британдық Қарулы Күштер жастарды өз қатарына қосу үшін әлеуметтік-тұрмыстық қамтамасыз етудің тиісті деңгейін ұсынуы керек.

Әскери қызметке орналасу факторларының бірі, ал болашақта оны жалғастыру-тұрғын үй мәселелерін шешу мүмкіндігі. Әскери қызметшілердің тұрғын үйінде бірнеше компоненттер бар. «Қызмет өткеру кезеңінде оларға қазыналық немесе жалға берілетін тұрғын үй беріледі. Үйленбеген қатардағы жауынгерлер мен сержанттарға – казармада (алты сегіз адамға арналған бөлмелерде). Отбасылар гарнизондар мен әскери қалашықтарда қызметтік пәтерлер алады, сондай-ақ олар үшін жеке адамдардан жалға алады. Қызметтік алаңда тұратындардан белгілі бір ақы алынады, оның мөлшері отбасылық жағдайға және тұрғын үй сапасына байланысты. Пәтерді жалға алушыларға әскери атақтарға, пәтерлердің сапасына және т.б. байланысты жыл сайын сараланатын үстемесі төленеді. келісімшарт бойынша 22 жыл қызмет еткендерге сатып алынатын тұрғын үйді ішінара өтеуге арналған 3500 Фунт стерлинг мөлшерінде сыйлықақы төленеді» [11, с.19].

«Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін мемлекеттік бюджетте арзан тұрғын үй салу бағдарламаларын (оның ішінде Қарулы Күштердің ардагерлері үшін) енгізу тәжірибесі міндетті болды. Алайда, қызмет аяқталған кезде әскери қызметтің төрттен бір бөлігі ғана өздеріне тиесілі пәтерлерге немесе

үйлерге ие болады. Осыған байланысты қызметтен босатылғандарға айтарлықтай артықшылықтар беріледі: Ұлыбританияның Қорғаныс министрлігінде арнайы резервтік тұрғын үй қоры құрылды, ол үй-жайларды жеңілдікпен сатады. Сонымен қатар, оларға "жеке тұрғын үй сатып алу үшін қаржылық өтемақы беріледі: бір реттік төлем оның құнының 30% - өтейді, ал үй немесе пәтер сатып алу үшін банктен несие алған кезде несиенің бір бөлігі ай сайын өтеледі".

Соған қарамастан, қызметтен босатылғандарды тұрғын үймен қамтамасыз ету мәселесі, әсіресе Қарулы Күштер санының азаюы кезінде, өте өткір болып қала береді. Оның өткірлігі жоғары дәрежелі әскери шенеуніктерді (жұмыстан шығарылғаннан кейін) бұқаралық ақпарат құралдарында бұл туралы ашық айтуға мәжбүр етті, дегенмен барлық қатаң корпоративтік этикаға қарамастан, "үйден қоқыс шығаруға" тыйым салды. BBC World-тің әйгілі шолушысы Стивен Саккерге берген сұхбатында Сэр Майк Джексон (2003-2006 жылдардағы Ұлыбританияның Құрлық әскерлерінің қолбасшысы) әскерлерді орналастыру жағдайын "масқара" деп атап, сөзбе-сөз былай деді: "...соңғы он шақты жыл ішінде Британдық қарулы күштер көп нәрсені талап етті және бұл міндеттерді ... үлкен батылдықпен және жанқиярлықпен орындады. Екінші жағынан, біз бірден бірнеше мысалдарды байқаймыз, олардың ішіндегі ең айқыны, менің ойымша, бұл әскерлердің кварталындағы жағдай. Тұрғын үй мәселесін шешу қандай да бір жоғары технологияларды немесе ғылыми зерттеулерді қолдануды талап етпейді» [11, с.20]. Мұны істеу үшін бір ғана нәрсе қажет – кез – келген әскери қызметкерге – үйленген ли, жалғыз ли-лайықты төбесі болуы үшін жеткілікті ақша бөлу. Іс жүзінде бұл әркімде бола бермейді – Мен тіпті көптеген адамдарда жоқ деп айтар едім. Мұндай ұятты тұрғын үй жағдайын бірнеше ондаған жылдар бойы өзгерту мүмкін емес. Осылайша, қоғам мен әскерилер арасындағы жазылмаған ... келісіміне қауіп төніп тұр". Оған Британдық қарулы күштер штабының бастығы Сэр Ричард Даннат жауап береді. Германия аумағындағы британдық әскери қалашықтарда тұру жағдайларын сипаттай отырып, ол көбінесе әскери қызметшілер шулы көп балалы иммигранттар отбасыларымен жақын жерде орналасатынын атап өтті.

Бірақ Даннат жеке құрамның "тамақтанбау" мәселесіне басты назар аударды. Генерал Британдық қатардағы жауынгерді аз мөлшерде дәнекерлеу туралы сұрақтарды бірнеше рет көтерді. Жоғары басшылыққа жолдаған баяндамасында ол ел өз әскерін жібермеуі керек және оның міндеті – өзінің қарулы күштеріне жан-жақты қамқорлық көрсету деп мәлімдеді. Салыстыру үшін Даннат Ирак пен Ауғанстандағы жауынгерлік тапсырмаларды орындайтын қатардағы жауынгерлердің және қала көшелеріндегі автотұрақтардың дұрыстығын бақылайтын муниципалды қызметкерлердің жалақысының мөлшерін келтірді: біріншісі жылына 12 мың 572 фунт, екіншісі-17 мың.

Британ армиясының әлеуметтік саласын басқарудың ерекшелігі-оған

әскери құрылымнан тыс емес, оның ішінде жұмыс істейтін қоғамдық ұйымдардың кеңінен қатысуы. «Олар әскери қызметшілердің тұрғын үй мәселелерін шешумен белсенді айналысады, оларға жеңілдетілген шарттармен баспана табуға көмектеседі (мысалы, Қарулы күштерге көмек көрсету Қоғамы). Ең танымал ұйымдардың бірі-ssafa-әскери қызметшілер, ұшқыштар, теңізшілер және олардың отбасылары қауымдастығы. Оның әлеуметтік қызметкерлері британ армиясының барлық базаларында (аралда орналасқан) қатысады және жауынгерлік тапсырмаларды орындайтын (немесе оларды орындау кезінде зардап шеккендерге (қаза тапқандарға)) және әскери қызметтен босатылғаннан кейін әскери қызметшілерге практикалық көмек көрсетеді, сондай-ақ олардың отбасыларына қолдау көрсетеді.

Оның жұмысы үш деңгейде жүргізілуде. Біріншісі - "командир-бағыныштылар" тізбегінде, дәстүрлі функциялардан басқа, әр әскери қызметшінің жеке мәселелерін шешеді; оның ішінде діни сипаттағы діни ерекшеліктерді, оның әлеуметтік және медициналық мәселелерін ескере отырып, сервистік ақпараттық-анықтамалық қызметті жүзеге асырады. Екіншісі-тұрғылықты жері бойынша қауымдастықпен байланыс. Үшінші деңгей әскери қызметшілер мен олардың отбасы мүшелерінің жергілікті билік органдарымен – округтік әлеуметтік қорғау департаменттерімен, консалтингтік агенттіктермен, кеңестер бюросымен және т. б. байланысын қамтамасыз етеді» [11, с.21].

«Әрине, бұл әскери қызметшілер өздерінің әлеуметтік мәселелерін шешу үшін тек қоғамдық ұйымдарға жүгінетінін білдірмейді. Қорғаныс министрлігінің басшылығы мен Ұлыбритания Қарулы күштерінің қолбасшылығы үшін қандай да бір қанағаттандырылмаған қажеттілік немесе жай ғана дабыл (шиеленіс) болған кезде олар сотқа немесе жалпы жұртшылыққа емес, қолбасшылыққа жүгінуі маңызды. Осыған байланысты армия жадынамасы: "барлық әскери қызметшілер мен әйелдер, олардың дәрежесіне қарамастан, офицерлік дәрежесі жоқ офицер немесе әскери қызметкер бар екенін білуі керек, олар жеке өміріне қатысты ма, жоқ па, кез-келген мәселе бойынша кеңес немесе көмек сұрай алады немесе әскери қызметте немесе отбасылық мәселелерде". Бірақ осының бәрімен қоғамдық ұйымдар тек әскери басқару органдарының қызметін толықтырады.

Әскери адамдар үшін азаматтық өмірге кәсіби бейімделуге және кейіннен жұмысқа орналасуға көмек өте маңызды. "Ұлыбритания патшайымының Армия туралы ережесі "'... командирлер кез-келген мансап кезеңінде кез-келген дәрежедегі барлық әскери қызметшілерге азаматтық өмірге бейімделудің барлық аспектілері туралы ақпарат пен консультациялардың қол жетімділігін қамтамасыз етуге жауапты " деп атап өтті» [11, с. 26].

«Олардың азаматтық өмірге кәсіби бейімделуімен Білім министрлігі айналысады, оның құрылымында кадрларды қайта даярлау органдары жұмыс істейді, қоғамдық ұйымдар да жәрдем көрсетеді. Қорғаныс министрлігі,

демобилизацияланған әскери қызметшілерді жұмыспен қамту басқармасы, Coutts Consulting Group консалтингтік компаниясы және кәсіптік оңалту бюросы, бейімделу орталығы, он аймақтық кәсіптік бағдарлау орталығы, Жұмыспен қамту бюросы желісі және тағы басқалар қатысатын мемлекеттік-жекеменшік құрылым маңызды рөл атқарады. Қорғаныс министрлігі жұмыстан шығарылатындар үшін жариялайтын апта сайынғы бос жұмыс орындары мен жаңа курстардың тізімдері де өте пайдалы; қайта даярлау курстарының тақырыптары бойынша жыл сайынғы анықтамалық; өңірлерді жұмыспен қамту және мүмкіндіктер бойынша тоқсан сайынғы анықтамалық; жұмыстан босату жоспары және т. б..

Әскери қызметшілердің әйелдері үшін Қорғаныс министрлігі ұйымдастыратын тренингтерде Бос орындар қалдырылады. Ондағы оқу бағасы әскери ұйыммен байланысы жоқ ұқсас құрылымдардың бағаларымен салыстырғанда салыстырмалы түрде төмен» [11, с.35].

«Бұрынғы әскери қызметкерлерді мектеп мұғалімдеріне қайта даярлай отырып, педагогикалық салада жұмыс істеудің Британдық тәжірибесі қызықты болып көрінеді. Ғалымдардың пікірінше, бұрынғы сарбаздар мен офицерлер тәртіп нашар Британдық қалалардың кедей аудандарының мектептерінде тәртіп орната алады. Олар қиын жасөспірімдер үшін рөлдік модельге айналады және оларға тәртіп пен байсалдылықты үйретеді. Кәсіби бейімделу мен жұмысқа орналасудың бұл жолы бірде-бір әскери қызметкердің немесе оның отбасы мүшесінің Ұлыбританияның әлеуметтік қызметкерлерінің көзінен "түсуіне" жол бермейді.

Экономикалық дағдарыс Британдық Қарулы Күштерді жасақтау тәжірибесіне өз түзетулерін енгізді» [11, с.42]. 2007 жылы Ирак пен Ауғанстанда бірқатар ауыр шығындардан кейін жұмысқа қабылдау жүйесі сәтсіздікке ұшырады. «Ал 2007-2008 жылдары әскери қызметтен кеткісі келетіндердің пайызы 47-ге жетті (және бұл 26% қарулы күштер қатарынан босатылғаннан кейін олар қызметте алған артықшылықтары мен жеңілдіктерін ала алмайтынын айтқанына қарамастан). Бірақ 2008 жылдың қазанынан 2009 жылдың наурызына дейін, яғни дағдарыс кезінде Ұлыбританияда жұмысқа қабылданғандар саны 14% - ға өсті. Еңбек нарығындағы бәсекелестіктің артуына байланысты армиядан аз әскери қызметшілер шыға бастады. Лондондағы әскери әскерге шақыруға жауапты басшылық жастар еңбек нарығындағы және жалпы Ұлыбритания экономикасындағы қиын жағдайға байланысты әскерге бару туралы шешім қабылдай бастағанын атап өтті» [11, с.45].

Ресей Федерациясының ғалымы Кременская М.Н. «азаматтардың ақш пен германия қарулы күштеріне әскери қызметке кіруін салыстырмалы-құқықтық талдау» ғылыми мақаласында Федералды заңдарда әскери қызмет қарастырылған федералды атқарушы органдардың қызметін құқықтық қамтамасыз етуді жетілдірусіз мемлекеттің әскери ұйымын реформалау мүмкін еместігін көрсетті.

Шет мемлекеттердің қарулы күштеріне қызметке кіру және іріктеу

мәселелерін реттейтін отандық және шетелдік заңнаманың нормаларын салыстырмалы-құқықтық талдау барған сайын өзекті болып отыр.

Көптеген ғалымдар шет мемлекеттерде қызмет өткеру мәселелерін зерттеді, алайда қызметке кіру мәселелеріне жеткілікті көңіл бөлінбеді

Еуропа елдерінің көпшілігін біріктіретін Солтүстік Атлантикалық Шарт ұйымына қатысушы елдердің мысалында біз АҚШ пен Германия Қарулы Күштеріне әскери қызметке азаматтарды қабылдау мен іріктеуді құқықтық реттеудің ерекшеліктерін қарастырамыз.

«АҚШ әскери заңнамасының негіздері Конституциямен, Америка Құрама Штаттарының заңдар жинағына біріктірілген әскери мәселелер жөніндегі конгресстің заң актілерімен, 1947 жылы 26 шілдеде АҚШ Конгресі қабылдаған ұлттық қауіпсіздік туралы Заңмен, сондай – ақ АҚШ Қарулы Күштерінің (бұдан әрі-АҚШ ҚК) бірыңғай жарғыларымен, түрлік нұсқаулармен және жарғылармен белгіленеді» [12, с.802].

«АҚШ Қарулы Күштерінің құрамына Қарулы Күштердің дербес түрлері – Құрлық әскерлері (бұдан әрі – ст), әскери-әуе күштері (бұдан әрі – әуе күштері), Әскери-теңіз күштері (бұдан әрі – әскери-теңіз күштері), теңіз жаяу әскерлері мен Жағалау күзеті, сондай-ақ резервтің бөлімдері мен құрамалары, оның ішінде Ұлттық ұлан кіреді. Айта кету керек, 1973 жылдың 1 шілдесінен бастап қазіргі уақытқа дейін АҚШ Қарулы Күштері әскери қызметтен бас тартты және келісімшарт негізінде ерікті жасақтау принципіне толығымен көшті.

АҚШ қарулы күштері тұрақты және резервтік компоненттерден тұрады. Қызметке үміткерлерге қойылатын талаптар Қарулы Күштердің түріне және тұрақты күштерге немесе резервтік компоненттерге жататындығына байланысты өзгереді» [12, с.802].

«Азаматтар әскери қызметке кірген кезде заңнамамен кандидаттарға белгілі бір талаптар қойылады. Бұл талаптар АҚШ-тың Әулие мысалында Ю. Омичев, А. Копьев, Л. Ломжев, в. Днепровскийдің еңбектерінде қарастырылады, оларға мыналар жатады:

- а) АҚШ азаматтығының болуы (әскери қызметке АҚШ азаматтары да, осы елде тұруға ресми рұқсат алған шетелдіктер де қабылдануы мүмкін);
- б) Медициналық және кәсіптік-психологиялық талаптарға сәйкестігі;
- в) зияткерлік даму мен дене шынықтыру дайындығының сәйкестігі;
- г) заңнамада белгіленген жасқа жету;
- д) мемлекеттік тілді меңгеру;
- е) соттылықтың болмауы.

Объективті әлеуметтік-демографиялық процестерге сүйене отырып, сондай-ақ әскери қызметтің үнемі төмендеп келе жатқан беделін ескере отырып, ең алдымен Ирак соғысы мен Ауғанстандағы операцияға байланысты АҚШ Қорғаныс министрлігі әскерге шақыру саясатын өзгерту үшін бірқатар қосымша шаралар қабылдауға мәжбүр. Осындай шаралардың ішінде: әскери қызметке үміткерлерге қойылатын талаптарды жеңілдету жағына қарай

өзгерту, сондай-ақ АҚШ-тың әскери қызметінің тартымдылығын арттыру мақсатында бірқатар қосымша жеңілдіктер, үстемеақылар, өтемақылар енгізу» [12, с.803].

Кандидаттарды іріктеу тәртібі ішкі өзгерістерге ұшырайды. Бұл әсіресе АҚШ-қа әсер етті, өйткені олар жауынгерлік операциялардың негізгі ауыртпалығын және шығындардың көп бөлігін көтереді. Л.Ломжев, в. Днепровский сияқты авторлар өз жұмыстарын АҚШ Әскери-әуе күштеріне әскери қызметке кіруге және өтуге ынталандыру үшін елдің әскери-саяси басшылығының қосымша шараларын зерттеуге арнады. Бұл шараларды келесі бағыттарға бөлуге болады:

1) әскери қызметке кандидаттарға: ағылшын тілін білуге; дене және зияткерлік дамуға; кейбір жағдайларда шетелдіктер әскери қызметке кандидаттар ретінде қаралады;

2) қосымша жеңілдіктер мен төлемдер жүйесін құру – - әскери қызметке кандидаттарды біржолғы ақшалай төлеммен тарта бастады; - студенттердің оқуына ақы төлеу және оқу орнынан шыққаннан кейін әскери қызмет өткеру туралы құжатталған расталған міндеттеменің орнына стипендия төлеу;

3) ережеден алып тастау тәртібімен бұрын ұсақ теріс қылықтар жасаған адамдарды әскери қызметке қабылдау практикасы бар;

4) қазіргі жастарға тән әлеуметтік-мәдени ерекшеліктерді ескере отырып, үміткерлердің сыртқы келбетіне қойылатын талаптар төмендетілді (татуировка жасауға, жалаңаш кесуге рұқсат етіледі; әйел әскери қызметшілерге шаштарын өруге, бояуға және т.б.).

«Әскери қызметшілердің қаза болуына және АҚШ бөлімшелері мен олардың Одағының үшінші елдер аумағындағы соғыс қимылдары кезінде жараланғандар санының көбеюіне байланысты әскери қызметке деген қызығушылық төмендеген жағдайда, американдық әскери-саяси басшылық қабылдаған шаралар оның АҚШ-тағы қызметке қабылдауды қысқартпауға тырысатынын көрсетеді. кандидаттарды іріктеу бойынша жұмысты қолдау тәсілдері.

Қызметке кандидатты ресімдеу туралы айта отырып, бұл әскери қызметке кіретін адам қабылданатын әскери қызметшілердің құрамына байланысты екенін атап өткен жөн.

АҚШ Қарулы Күштерінің қатардағы және сержанттық құрамы әскери қызметке тұрақты әскерлерде қызмет ету үшін кемінде үш жыл және резервтік компоненттерде алты жыл мерзімге әскери қызмет өткеру туралы міндетті келісімшарт жасасумен кіреді» [12, с.804].

Әскери қызметке қатардағы жауынгер немесе сержант ретінде кіргісі келетін Кандидат армияда қызмет ету мерзімі мен шарттары, келісімшарт нұсқасы, екі тарап ұсынған шарттар көрсетілген өтініш береді. Келісімшартқа және өтінішке олардың ережелерін түсіндіруді нақтылайтын және кеңейтетін ілеспе құжаттар жиынтығы қоса беріледі. «Бұл құжаттарда: Қарулы Күштерде алкогольизм мен нашақорлыққа қарсы күрес жөніндегі бағдарламаларды

орындауға қатысты кепілдендірілген ақшалай қаражаттың мөлшері, міндеттемелер айқындалады; Уағдаласушы Тараптардың діни жөнелтілімдер мәселелері бойынша құқықтары мен міндеттері және өзге де мәліметтер, сондай-ақ қабылданған міндеттемелер бұзылған жағдайда Санкциялар белгіленген.

Келісімшартқа қол қойылғаннан және ант қабылдағаннан кейін үміткер алғашқы әскери дайындықтан өту үшін оқу бөліміне жіберіледі. АҚШ Қарулы Күштерінің әр түрінің өзіндік оқу бөлімшелері бар, онда алғашқы әскери дайындық және мамандық бойынша дайындық жүзеге асырылады.

АҚШ Қарулы Күштерін Кадрлық офицерлермен толықтырудың негізгі көздері Қарулы Күштер түрлерінің әскери училищелері, азаматтық жоғары оқу орындары жанындағы резерв офицерлерін әскерден тыс даярлау курстары және офицерлік кандидаттық мектептер, сондай-ақ Ұлттық ұлан мен резервтен азаматтық мамандарды (дәрігерлер, заңгерлер, инженерлер, ғылыми қызметкерлер және т.б.) және офицерлерді әскери қызметке қабылдау болып табылады» [12, с.804].

АҚШ Әскери-әуе күштеріне офицер ретінде азаматтың түсуін бекітетін құжат офицердің әскери-қызметтік қарым-қатынасының пайда болуын куәландыратын офицердің бірінші атағына өндіріс туралы хат болып табылады.

«Заңнама мен ғылыми әдебиеттерді талдауға сүйене отырып, біз АҚШ армиясына әскери қызметке кірудің ерекшеліктерін бөліп көрсетеміз:

– қызметке үміткерлерге қойылатын талаптар Қарулы Күштердің түріне, тұрақты күштерге немесе резервтік компоненттерге жататындығына байланысты өзгереді;

- АҚШ Қарулы Күштерін жасақтау мақсатында әскери қызметке кіруді ынталандыратын бағдарламалар әзірленуде» [12, с.805].

Германия Федеративтік Республикасының (бұдан әрі – ГФР) Қарулы Күштеріндегі (бундесвердегі) әскери қызметті құқықтық реттеудің ерекшеліктерін қарастырайық. Елдің Конституциясы " 18 жасқа толған ер адамдар қарулы күштер, федералды шекара күзеті немесе азаматтық қорғаныс бөлімдеріне шақырылуы мүмкін "деген жалпыға бірдей әскери міндет жүктейді.

Қарулы Күштерді жеке құраммен жасақтау 1956 жылғы әскери қызметшілердің әскери міндеттілігі және құқықтық жағдайы туралы заңдар негізінде жүзеге асырылады. Әскери қызмет туралы заң бейбіт уақытта да, соғыс уақытында да Қарулы Күштерді жасақтау тәртібін, ал құқықтық жағдай туралы заң барлық санаттағы әскери қызметшілердің құқықтары мен міндеттерін анықтайды.

Германияның әскери ұйымын құрлық, теңіз және әуе күштері мен аумақтық әскерлерден тұратын қарулы күштер құрайды. Бұрын Қарулы Күштерді жасақтау аралас қағидат бойынша жүзеге асырылды: әскери міндеттілерді әскери қызметке шақыру арқылы, сондай-ақ келісімшарт

бойынша еріктілер және белгіленген шекті жасқа дейін қызмет ететін кәсіби әскери қызметшілер. Алайда, 2011 жылдың 1 шілдесінен бастап Германияның Қарулы Күштерін жалпыға бірдей әскери қызмет қағидаты негізінде жасақтау мемлекеттің әскери ұйымын реформалауға байланысты тоқтатылды.

Реформалар бағдарламасы Германияның ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз етумен байланысты және Қарулы Күштерді салу мен қолдану тәсілдерін, оларды жасақтау мен қару-жарақ тетіктерін тікелей қозғайтын мәселелердің барлық спектрін қамтиды. ГФР азаматтары бүгінде трансатлантикалық және еуропалық қауіпсіздіктің қалыптасқан жүйелерімен қамтамасыз етілген бейбітшілік пен бостандық жағдайында өмір сүреді. Осыған байланысты жалпыға бірдей әскери қызмет, ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету тұрғысынан, жақын болашақта қажет емес, демек, белсенді қызметке шақыру жойылуы керек.

Алайда, ел НАТО-дағы серіктестер алдында ауқымы бойынша айтарлықтай одақтастық міндеттемелерге ие, оның шеңберінде Бундесвер ұлттық аумақтан тыс коалициялық топтар жүргізетін ауқымы мен сипаты бойынша әртүрлі операцияларға қатысу үшін тиісті құрам мен сапа құрылымдарын жедел бөліп көрсетуі тиіс. Қазіргі уақытта бундесвердің бұл функцияны орындау мүмкіндігі жеткіліксіз болып саналады.

Бундесвер реформасы оны кәсіби тиімді армияға айналдыруды көздейді, ол ГФР Қорғаныс министрлігінің пікірінше, елдің қауіпсіздігін қамтамасыз ету тұрғысынан уақыт талаптарына көбірек жауап береді, өйткені халықаралық терроризм қаупі артып келе жатқан жағдайда Бундесвер әлемнің кез келген жерінде НАТО-ның жылдам орналастыру күштерінің құрамында бітімгершілік операцияларға дайын болуы керек.

Мемлекеттің әскери ұйымын реформалау аясында Қарулы Күштерді келісімшарттық негізге ауыстыру жүзеге асырылды. Енді өз өмірін армиямен байланыстыруға шешім қабылдаған кәсіби әскери қызметкерлерден басқа, азаматтық борышын өтеуге ниет білдірген еріктілер ғана қызмет етеді.

ИНТАР-ТАСС мәліметтері бойынша, өз еркімен қызмет еткісі келетіндердің болжамына қарамастан, бұл жағдайда әскери бөлімде бундесвердегі қызметтің тартымдылығын арттыруға арналған жұмыс тобы құрылды. Әскери қызметтің тартымдылығын арттыру шараларының ішінде мыналарды атауға болады:

1) армиядағы қызмет мәселелері бойынша кеңесші офицерлер санының көбеюі, яғни әскери қызметті ең тиімді түрде көрсету үшін жалдаушылар;

2) оң мысалдармен отандастарды әскерде қызмет етудің қызықты әрі перспективалы екендігіне сендіруге тиіс БАҚ-ты тарту;

3) еңбек нарығында талап етілуі мүмкін мамандықтар бойынша мемлекеттік бюджет есебінен оқыту; жүргізуші куәлігін алу мүмкіндігі; оқу орындарына қабылдау кезінде жеңілдіктер;

4) Армия басшылығы запасқа шығарылатын әскери қызметшілерді жұмысқа орналастыру мақсатында Федералдық Еңбек ведомствосымен

ынтымақтастықты дамыта бастады;

5) шетелдіктерді әскери қызметке тарту мүмкіндігі қаралады.

«ГФР Қарулы Күштеріндегі ерікті әскери қызмет екі түрге бөлінеді:

а) кәсіби мерзімсіз әскери қызмет (кадрлық әскери қызмет);

б) белгілі бір уақытқа ерікті әскери қызмет» [12, с. 806].

Кадрлық әскери қызметшілер-бұл әскери қызметі кез-келген мерзіммен шектелмейтін офицерлер, яғни ол тұрақты мамандық ретінде сайланады. Кәсіби әскери қызметшілер армия элитасын құрайды, олар үшін қызметтің шекті жасы – 65 жас белгіленген. Әскери қызметке қатардағы және КЕҰ да кіре алады.

«Ерікті әскери қызмет белгілі бір уақытқа әскери қызметшілер 60 жасқа толғанға дейін мүмкін болады. Келісімшарт бойынша әскери қызметке 40 жасқа дейінгі, әскери қызметте тұрмаған және оны әскерге шақыру бойынша өткен азаматтар түсе алады [12, с.806].

Келісімшарт жасасар алдында барлық азаматтар әскери қызметке жарамдылығын анықтау үшін медициналық куәландырудан өтеді. Келісімшарт бойынша қызметке үміткерлер қосымша тексерулерден өтеді, олардың барысында олардың жеке қасиеттері, ақыл-ой және физикалық дамуы бойынша жарамдылығы белгіленеді. Осы тексерулердің нәтижелері өңделгеннен кейін еріктілер келіп түскен өтінімдерге сәйкес Қарулы Күштердің түрлері бойынша бөлінеді.

Бүгінгі таңда елде әскери реформа жүргізілуде, оның мақсаты қарулы күштердің жалпы санын азайту, сондай-ақ армияны жоғары білікті еріктілермен қамтамасыз ету болып табылады. Еліміздің әскери-саяси басшылығы Қарулы Күштерді қажетті кадрлық ресурстармен қамтамасыз ету сапасын арттыру бойынша іс-шаралар қабылдауда, олардың ішінде:

- барлық кадрлық құрылымдарды ортақ басшылықпен бірыңғай органға интеграциялау;

– кадр жұмысы шеңберінде персоналды азаматтық және әскери бөлуді жою;

-барлық қарулы күштерге одан әрі тарата отырып, медициналық-санитариялық қамтамасыз ету саласында бірінші кезекте білікті кадрлармен жасақтаудың кәсіби жүйесін құру;

- кадрларды басқарудың неғұрлым икемді жүйесін қалыптастыру – жұмыс беруші ретінде бундесвердің бәсекеге қабілеттілігін күшейту мақсатында әскери қызметтің тартымдылығын арттыру;

- кадрлық шешімдер қабылдау кезінде қызмет пен отбасы мүдделерін өзара есепке алу;

- ұзақ мерзімді перспективаға арналған Бундесвер резервшілерінің тиімді тұжырымдамасын әзірлеу.

Германия заңнамасы мен ғылыми әдебиеттерді талдау бундесверге әскери қызметке кірудің келесі ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік береді:

- мемлекеттің әскери ұйымын реформалау жағдайында бундесверді

жасақтау ерікті негізге көшу, әскери қызметке шақырудан бас тарту жүзеге асырылады;

– әскери реформа шеңберінде еліміздің әскери-саяси басшылығы Бундесверде тапшылық проблемасына тап болды, осылайша, әскери қызметтің тартымдылығын арттыру жөніндегі шаралар, сондай-ақ Қарулы Күштерді қажетті кадрлық ресурстармен қамтамасыз ету сапасын арттыру жөніндегі іс-шаралар әзірленді.

Азаматтардың шет мемлекеттердің қарулы күштеріне қызметке кіру мәселелерін реттейтін отандық және шетелдік заңнаманың нормаларын салыстырмалы-құқықтық талдау Ресей Федерациясының және басқа мемлекеттердің құқықтық актілерін салыстыруға және талдауға, олардың ұқсастықтары мен айырмашылықтарын табуға, Ресей заңнамасындағы олқылықтардың орнын толтыру үшін жеке құқықтық нормаларды алу мүмкіндігін анықтауға мүмкіндік береді.

Осылайша, мынаны атап өту керек:

1. Қазіргі кезеңде шет мемлекеттердің Қарулы Күштерінің әскери қызметке ерікті түрде түсу және кәсіби армияны қалыптастыру жағына қарай әскери қызмет негізінде жасақтаудан бас тарту үрдісі байқалады. Болжам бойынша, өз еркімен қызмет еткісі келетіндер аз, осыған байланысты АҚШ-тың әскери-саяси басшылығы, Германия азаматтарды әскери қызметке тартуға бағытталған шаралар кешенін әзірлеуде.

2. Азаматтардың шет мемлекеттердің Қарулы Күштеріне әскери қызметке кіруін құқықтық реттеудің шетелдік тәжірибесін зерттеу негізінде біз азаматтарды мемлекеттің әскери ұйымына әскери қызметке кіруге тартуға және ынталандыруға бағытталған шаралар кешенін әзірлеуді ұсынамыз.

1.2. Азаматтарды мерзімді әскери қызметке міндетті түрде шақырудың шет елдегі тәжірибелер мен мысалдар, мерзімді әскери қызметке шақыру бойынша статистикалық мәліметтер

Ғылыми зерттеу барысында бізбен Шет ел мемлекеттерінің азаматтарды әскерге шақыру тәжірибесіне талдау жүргізілді. Талдау нәтижесі төмендегідей көрсетілген.

- Қазақстан Республикасы - Әскери қызмет түрлері: мерзімді әскери қызмет (12 ай мерзімге 18-27 жастағы ер азаматтар үшін); запастағы офицерлер қызметі (24 ай мерзімге 29 жасқа дейінгі ер азаматтар үшін); келісімшарт бойынша әскери қызмет (келісімшартта көрсетілген мерзімге сәйкес); әскери жиындар (әскери міндеттілер үшін 2 аптадан үш айға дейін). Азаматтарды мерзімді әскери қызметке шақыру жылына 2 рет: наурыздан маусымға дейін және қыркүйектен желтоқсанға дейін жүзеге асырылады [2].

- Израиль - екі жыныстағы адамдарды да шақырады. Дегенмен, қызмет ету мерзімі әртүрлі және ерлер үшін 3 жылға дейін, әйелдер үшін 2 жылға дейін. Сондай-ақ, әйелдердің әскерге шақырылуына отбасылық немесе діни

себептер бойынша бірқатар шектеулер бар, оларды барлық әскерге шақыру жасындағы әйелдердің үштен бірінен астамы пайдаланады.

- Қытай Халық Республикасы – әскери қызметке шақыру 18 жасында жүзеге асырылады, ал ҚХР қарулы күштерінің қатарына арнайы іріктеуден өту арқылы ғана кіруге болады. Кедей ауылдық жерлерден келген жастар әскери киім киюге тырысады, өйткені армия оларды баспанамен және тұрақты жалақымен қамтамасыз етеді.

- Корея Республикасында - әскерге шақыруға 17 жастан бастап азаматтар тартылуда. Әскерге шақырылушының мерзімді қызмет мерзімі: құрлық әскерлерінде - 5-12 жылдар аралығы; әуе күштері мен Әуе қорғанысы әскерлерінде- 3-4 жылдар аралығы; Әскери — теңіз күштерінде - 5-10 жылдар аралығы.

- Швейцария Конфедерациясы - шақыру жиырма жасында үш жүз күн мерзімге жүзеге асырылады, 1996 жылдан бастап балама қызмет қарастырылған. Шақыру - бұл ел үшін дәстүр; 2013 жылғы 22 қыркүйек айында референдумда 73% оның жойылуына қарсы болды. "Әскери салықты" төлеу арқылы қызметтен босату мүмкіндігі бар.

- Финляндияда - атағына байланысты 165-тен 347 күнге дейін шақыру. Финляндия Қарулы күштерінің ресми мәліметтері бойынша, армия сексен пайыз армияда қызмет еткен. Әскерге шақырудан демилитаризациялағын Аланд аралдарының тұрғындары босатылды (негізінен Швед халқы бар аймақ). Әскерге шақыру жасы - отыз жасқа дейін, бірақ Ресейдегідей демобилизация жасы – алпыс жас. Ел халқы 5,5 миллионнан аз болғандықтан, сирек адамдар қызметтен босатылады (мысалы, денсаулық жағдайына байланысты). Болашақта Финляндия армиясы әскерге шақырылушылардың көп бөлігінде қалуды жалғастыруы мүмкін, өйткені халық саны аз болған кезде еріктілер мен келісімшарттардың жеткілікті саны жиналуы екіталай. 2019 жылдан бастап Егов куәгерлері әскери міндеттен босату құқығынан айырылды. 2005 жылдан бастап еріктілер көбейе бастады, сондықтан кейде толық бас тартушылар толығымен босатылған. Бірақ бұл әрдайым бола бермейді. Финляндияда жыл сайын бірнеше ондаған адам әскери қызметтен де, баламадан да бас тартқаны үшін түрмеде жазасын өтейді. Финляндиядағы әйелдер ресми түрде әскерге шақырылмайды, бірақ олар келісімшарт бойынша көбірек қызмет етеді. Әйелдер үшін де міндетті қызметті енгізу туралы заң жобасы талқылануда. Әскери қызметті балама немесе қарусыз ауыстыруға болады, бірақ мұндай шешім әскери комиссариатта нақты негізделіп, осындай рұқсат алу керек.

- Австрия - бұл елдің азаматтары 2013 жылғы референдумда мерзімді әскери қызметке шақыруды сақтауды жақтады. Мерзімді қызметкерлер Австрияның Бундесверінің 50% құрайды. Балама қызмет қарастырылған. Швейцариядан айырмашылығы, «әскери салықты» төлеу арқылы босатылуға болмайды.

- Эстония - 8 айдан 11 айға дейін шақыру. Балама қызмет қарастырылған. Эстонияда шет ел азаматтарын әскерге шақырмайды.

- Греция Түркиямен әлі де жалғасып жатқан шиеленіске байланысты екі жынысты да әскери қызметке шақыру сақталған. Әйелдерге қызметке бармау құқығы бекітілген, бірақ іс жүзінде бұл құқық әрдайым сақтала бермейді.

- Кипр - Әскери қызмет ер Кипр гректері, 18 жасқа толған және 14 айға созылған Кипр Республикасының азаматтары үшін міндетті. Запасқа шығарылғаннан кейін әскери қызметшілер резервке алынады және тұрақты жиындарға шақырылады.

- Оңтүстік Корея - бірқатар ерекшеліктермен әскерге шақыруды сақтайды. Балама қызмет қарастырылған.

- Сингапур - бұл қала-мемлекеттің әскері дәстүрлі түрде әскерге шақырылады.

- «Дания - Конституцияның 81-бабында сәйкес, елде әскерге шақыру қызметі сақталады және 18 жасқа толған барлық ер Даниялықтар ресми түрде әскери міндетке ие. 2020 жылы Дания Қарулы Күштерінде әскерге шақыру қызметін 4631 адам атқарды, оның ішінде 3593 ер адам және 1038 әйел» [13]. Әскерге шақыру жыл сайын алдын-ала тағайындалған Қарулы Күштер күнінде өтеді (Forsvarets Dag) және жазбаша тестті, медициналық тексеруді және лотереяны қамтиды, онда кездейсоқ — түскен нөмірге байланысты — әскерге шақырылушының белсенді қызметке немесе резервке жіберілетіндігі анықталады. Ағымдағы жылы неғұрлым көп еріктілер мәлімделсе, сәйкесінше мерзімді басылымдар саны аз болады. Қазіргі уақытта белсенді әскерге шақыру қызметіндегі барлық дерлік орындарды лотереясыз қызметке кіретін еріктілер алады-олардың әскерге шақыру қызметіндегі әскери қызметшілер арасындағы үлесі 2006 жылғы 76% - дан 2020 жылы 99,9% - ға дейін өсті. Гренландия мен Фарер аралдарының тұрғындары міндетті қызметтен босатылған. Әйелдерге әскери қызмет енгізу туралы заң жобасы талқылануда.

- Түркия - 20-41 жас аралығындағы ер адамдар мәжбүрлі түрде шақырылады. Саналы түрде бас тарту және балама қызметке құқығы жоқ, әскери міндеттен жалтару түрмемен жазаланады. Алайда, он сегіз мың түрік лирасын қызметтен босатуға ресми түрде рұқсат етіледі (жартысы — алты мың лира, оны бірден қосу керек, ал қалған бөлігін белгілі бір мерзімде ұстау керек).

- Біріккен Араб Әмірліктері - 2014 жылы конскрипция қолданыла бастады. 18 жастан 30 жасқа дейінгі барлық ер адамдар заң бойынша балама мүмкіндіксіз қызмет өткеруі керек. Қашуға тырысқаны үшін түрме немесе алып айыппұл салынады да түрме жазасын өтегеннен кейін, тіпті отыз жылдан кейін де азаматтар әлі де армия қызметін өтеуге міндеттеледі. Қызмет мерзімі бірнеше рет өсті. Орта білімі жоқ азаматтар үшін қазір қызмет ету мерзімі үш жыл, қалғандары үшін – он алты ай. Сондай-ақ, саналы түрде бас тарту және балама қызмет құқықтарын енгізу әрекеттері мен мүмкіндіктері талқылануда.

- Мексика - Мексика армиясы жалпыға бірдей әскери қызмет туралы заң негізінде 18 жасқа толған әскерге шақырылушылармен жабдықталған. Ең төменгі қызмет мерзімі — 12 ай. Қарулы Күштерде қызмет етуге ниет білдірген

еріктілер үшін ең төменгі жас — 16 жыл. Әскерге шақырылушылар тек армияда қызмет етеді, Әскери-теңіз күштері мен әуе күштері тек еріктілермен жабдықталған, әйелдер ерікті әскери қызметке құқылы.

- Бразилия - Бразилиядағы әскерге шақыру жасы міндетті әскери қызмет үшін 18-45 жасты құрайды. Ерікті ретінде қызмет ету жасы 17-45 жасты құрайды және армиядағы ұзақ мерзімді мамандардың пайызы соңғы онжылдықтарда артып келеді. 2005 жылғы жағдай бойынша Бразилияның әскери адами ресурсы 19-49 жас аралығындағы 45,5 миллион ерлер мен 45,7 миллион әйелдерді (барлығы) және 19-49 жас аралығындағы 33,1 миллион ерлер мен 38,1 миллион әйелдерді құрады. Жыл сайын 1,78 миллион ер адам мен 1,73 миллион әйел әскерге шақыру жасына жетеді. Бразилияда ер адамдар үшін міндетті қызмет мерзімі 12 айды құрайды (әскери авиацияда 24 ай, әскери — теңіз күштерінде 36 ай). Көбінесе бұл қызмет әскерге шақырылушының тұрақты тұратын жеріне жақын әскери бөлімдерде өтеді. Үкімет жоғары білім алғандарды немесе оны жасағысы келетіндерді және тұрақты жұмысы барларды міндетті қызметтен босатады. Әскери қызметтен бас тартудың тағы бірнеше мүмкіндігі бар, мысалы, "денсаулықтың нашарлығы". Жалпы, жыл сайын әскерге шақыру жасына жеткендердің 1,7 млн-нан 133 мыңға жуық ер адам шақырылады.

- Тайланд - мерзімді әскери қызметкерлер лотерея және жеребе арқылы таңдалады.

- «Украина – Мерзімді әскерге шақыру 2013 жылға дейін болған. 2013 жылғы 14 қазанда сол кездегі президент Янукович № 562/2013 Жарлыққа қол қойып, оған сәйкес 2014 жылғы 1 қаңтардан бастап қарулы күштерге мерзімді әскери қызметке шақыру тоқтатылған және одан әрі жасақтау тек келісімшарт негізінде жүргізілген» [14]. Бірақ 2014 жылдың 1 мамырынан бастап Украина президентінің міндетін атқарушы Турчиновтың міндетті мерзімді әскери қызметті қалпына келтіру туралы Жарлығы күшіне енген. Бұған елдің шығысындағы әскери әрекеттер себеп болған. «Президенттің Жарлығы Радамен 2022 жылдың 3 наурызында мақұлданды және оған сәйкес 18 бен 60 жас аралығындағы ер адамдар жұмылдырылады. Қорғаныс министрі А. Резников Украина билігі 1 000 000 адамды жұмылдыруды жоспарлап отырғанын айтты. "Жұмылдыру дайындығы және жұмылдыру туралы" Заңға сәйкес, Украинадағы жалпы жұмылдыру оның бүкіл аумағында бір уақытта жүзеге асырылады және экономикаға, Мемлекеттік және жергілікті өзін-өзі басқаруға, Қарулы Күштерге, басқа құрылымдарға, кәсіпорындарға, мекемелер мен ұйымдарға қатысты» [14]. 2023 жылғы желтоқсаннан бастап Украинаның Қорғаныс министрлігі екінші және үшінші жоғары білім алатын әскерге шақыру жасындағы студенттерді жұмылдыру бойынша әскери қызметке шақырудан кейінге қалдыруды жоюды көздейтін заң жобасы дайындалуда. Сонымен қатар, мүгедектерге күтім жасауды кейінге қалдыруға құқығы бар адамдар тобын шектеу ұсынылған. Украина Қорғаныс министрлігі бұған дейін соңғы екі жылда әйел әскери қызметшілердің саны 40 пайызға өскенін және қазір әскер

қатарында 43 000-ға жуық адам бар екенін айтқан болатын. Бұрын әскери қызметке келісімшарт 18 бен 40 жас аралығындағы әйелдермен жасалуы мүмкін болса, қазір феминистердің көптеген өтініштеріне байланысты, 18 бен 60 жас аралығындағы ер адамдар тектес жасақталған. Ал 2023 жылғы 1 қазаннан бастап Үкіметтің қаулысына сәйкес, медициналық мамандықтары бар әйелдер елдің арнайы органдарына әскери есепке тұруы тиіс.

- Беларусь - 18 жастан 27 жасқа дейінгі ерлер мерзімді әскери қызметке шақыруға жатады. Қызмет мерзімі – он сегіз ай, жоғарғы білімі бар азаматтарға — он екі ай.

- Швеция – 2010 жылдарға дейін әскерге шақырылғандардың он бес пайызы (шақырылған - 85% ер азаматтар 100% әйелдер) әскерден жалтараған. 2010 жылдан бастап әрекетсіздіктен кейін соғысқа жіберілген адамдарға 2014 жылы заңмен қайта даярлау курстарына шақыруға рұқсат етілді. 2016 жылы Швеция Қарулы Күштері 7000-нан астам лауазымды жұмысшылардың жетіспейтіндігі туралы дабыл қақты. 2017 жылы 7 жыл бұрын тоқтатылған қызмет қайта жанданды, алайда Швеция үкіметі халық мұндай енгізуге қарсы болған жоқ деп мәлімдейді. Әйелдер (бірақ бәрі емес) да мәжбүрлі қызметке жатады. Жыл сайын мәжбүрлі шақыру барлық он тоғыз жастағы тұрғындардың 4,4% әсер етеді. Қалған позицияларды орта есеппен ерікті қызметкерлер толтырады.

- Латвия. 2023 жылы Ресей-Украина соғысы аясында жалпыға бірдей мерзімді әскери қызметті қайтарды.

- Литва. Әскерге шақыруды қайтарды. 2016 жылдың 1 қыркүйегінен бастап әскерге шақыру туралы заң күшіне енген. Жыл сайын орта есеппен 38 000 әскерге шақырылушылар. Олардың ішінен компьютер 3-4 мың азаматтын есімі мен фамилиясын таңдап, оларды сайтта жариялайды. Ерікті ретінде әскерге шақыруға болады. Қатысушылардың 8% өз еркімен қызмет етпейді. 2027 жылы қызметті жарамды деп танылған ер азаматтар халқының барлық бөлігі үшін міндетті бола алады.

- Норвегия - елде азаматтарды шақыру қызметі ешқашан тоқтатылған емес. 2014 жылдан бастап қызмет ету міндеті ел халқының әйелдер бөлігіне (бірақ барлығына емес) таралды. Мәжбүрлі шақыру барлық он тоғыз жастағы ерлер мен әйелдердің шамамен 13% әсер етеді.

- Марокко - 2018 жылы әскери міндет қайтарылды.

- Иордания - Ел әскери шақыруды 3 рет жойып, қалпына келтірген.

Ерікті әскери қызмет атқаратын шел елдер және олардың тәжірибесі:

«Соңғы жылдары бір қарат елдерде мерзімді әскерден бас тарту тенденциясы байқалуда (егер бар болса), бірақ мұндай елдердің көпшілігінде оның толық күші жойылмайды, белгісіз уақытқа ғана біреуді еріксіз шақыруды тоқтатады, өйткені лауазымдар жеткілікті болып толықтырылады. Әскери қызметкерлердің пікірінше, олардың саны қатысушылар еріктілерден тұрады. Бұл ретте әскерге шақыру әскерлері толығымен кәсіби жасақталады» [15]. Арнайы операциялар мен жоғары дәлдіктегі қару-жарақ мемлекеттің әскери

күшінің негізгі факторына айналады және көптеген әскери құрылымдарды, тіпті ядролық қаруды вытыстырады.

"Ұйықтап жатқан" әскерлер қатарында 45 ел кіреді, (міндетті түрдегі әскерге шақыру уақытын тоқтатылған уақытты көрсете отырып):

«Австралия – 1972; Албания – 2010; Аргентина – 1994; Бельгия – 1994; Бермуд аралдары – 2018; Болгария – 2007; Босния және Герцеговина - 1 қаңтар 2006» [16]. «Ұлыбритания – 1963; Венгрия - қараша 2004; Гана; Германия - Әскери шақыру 2011 жылдың 1 шілдесінен бастап тоқтатылған» [17]. «Үндістан; Испания – 2001» [18]. «Ирландия; Италия - 1999 жылдан бастап міндетті әскери қызмет жойылған, кәсіби армияға соңғы ауысу — 2005 жылғы 1 қаңтардан басталған. Сондай-ақ, итальяндық реформа әртүрлі әскер қатарында қызмет ете алатын және әртүрлі лауазымдар мен лауазымдарды атқара алатын әйелдерге жақсы перспективалар берді» [19]; Елдегі әрбір азамат 17-18 жасында хат алады, онда ол қазіргі уақытта қызмет өткеруге міндетті болмаса да, елде жұмылдыру туралы хабарланған жағдайда шақырылуы мүмкін делінген; Жаңа Зеландия – 1972; Португалия - 19 қараша 2004[55]; Панама; Перу; Польша - 2009, соңғы шақыру-2008 жылы; Румыния - 23 қазан 2006; Солтүстік Македония - қазан 2006; Сербия - 1 қаңтар 2011; Словакия - 1 қаңтар 2006; Эквадор; Оңтүстік Африка; Жапония; Словения - 9 қыркүйек 2003; АҚШ - әскери шақыру әр түрлі уақытта, негізінен соғыс кезінде қолданылды және соңғы рет 1973 жылы қолданылған. Алайда, 18 бен 25 жас аралығындағы АҚШ-тың барлық ер тұрғындары (азаматтар да, азаматтығы жоқ адамдар да) әскери есепке тұруға міндетті. Бұл шара Конгресс әскерге шақыруды қайта бастау керек деп тапқан жағдайда қажет; Танзания; Уругвай; Черногория - 30 тамыз 2006; Чехия - 31 желтоқсан 2004 ; Чили; Филиппиндер; Франция – 2001: қызмет қорғаныс пен қарулы күштер туралы әңгімелейтін екі жынысқа міндетті бір күнмен ауыстырылды. Қандай да бір себептермен келуге "жарамсыз" адамдар болашақта көлік жүргізу құқығын алу сияқты кейбір "өкілеттіктерінен" айырылуы мүмкін. 2018 жылы Ұлттық қызмет 2024 жылы екі жыныс үшін де 1 ай мерзімге мәжбүрлі түрде жасалатыны белгілі болды; Хорватия - 1 қаңтар 2008;

Швейцария - елінде қарулы күштерде қызмет етпеуге заңды түрде рұқсат етілген, бірақ әскерге шақыру жасы аяқталғанға дейін (конскрипция) барлық жылдар бойы барлық табыстардың 3% салық төлеуге міндеттеледі.

Қызмет кезеңдері келесідей бөлінеді. Негізгі дайындық болып басталады — регрутингтік мектептер (қырық тоғыз күн), содан кейін әскери қызметшілер екі жүз алпыс күн қызмет еткенге дейін жылына жиырма бір күн жиілікпен әскери жиындар өтеді. Қару-жарақ пен әскери киім үйде сақталады. Алымдар кезеңінде жұмыс беруші, әдетте, өзінің назарын аударған қызметкеріне лауазымы бойынша ай сайынғы жалақысының сексеннен-жүз пайызға дейін төленеді. Швейцария Конфедерациясы жұмыс берушілерге пайданың жоғалуын өтеу үшін бірқатар төлемдер құрған, сол арқылы мемлекет компанияларға өз қызметкерлерінің әскери қызмет өткерген күндері үшін ақшалай өтемақы

төлейді. Тұрақты жұмыс орны жоқ адамдарға, сондай-ақ оқушыларға өтемақы сомасы жеке төленеді. Сондай-ақ, сарбаздар күніне 5 Швейцариялық франк шегінде шамалы жалақы алады.

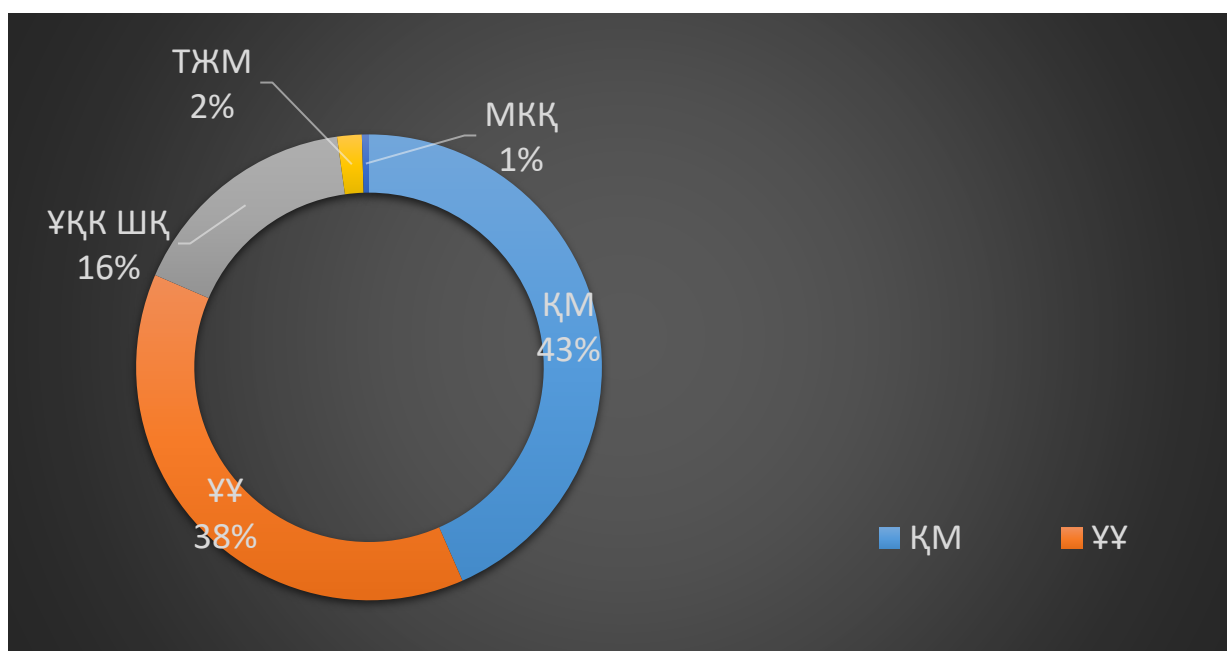
Қорыта айтқанда, шет елдің әскерге шақыру тәжірибесін ғылыми зерттеу нәтижесінде, басқа елде болып жатқан әскери қақтығыстарды ескере отырып автор Қазақстан Республикасына мерзімді әскери қызметке шақыруды қазіргі таңда күшейту қажет деп есептейді.

2023 жылдың көктемінде мерзімді әскери қызметке 17 927 азамат шақырылды, наряд 100% орындалды.

Анықтама: Қорғаныс министрлігі - 7 785, Ұлттық ұлан - 6 823, ҰҚК Шекара қызметі - 2 925, Төтенше жағдай министрлігі - 306, Мемлекеттік күзет қызметі – 88 (диаграмма 1).

Диаграмма 1

2023 жылдың көктемінде мерзімді әскери қызметке шақырылғандар азаматтардың талдау нәтижесі

Ұлты бойынша шақырылған азаматтардың тізімі:

1. Астана – 960 (оның ішінде немістер – 9, орыстар – 83, татарлар – 5, өзбектер – 9, ұйғырлар – 2, қалғандары – 39 басқа);

2. Алматы – 1391 (оның ішінде қазақтар – 1212, немістер – 1, орыстар – 80, татарлар – 4, өзбектер – 8, ұйғырлар – 53, украиндар – 1, басқалары - 32)

3. Ақмола облысы – 844 (оның ішінде қазақтар – 471, немістер – 51, орыстар – 239, татарлар – 12, өзбектер – 3, украиндар – 30, басқалары - 44);

4. Ақтөбе облысы – 928 (оның ішінде қазақтар – 666, немістер – 22, орыстар – 126, татарлар – 18, украиндар – 52, басқалары - 44);

5. Алматы облысы – 1375 (оның ішінде қазақтар – 1052, немістер – 5, орыстар – 104, татарлар – 10, өзбектер – 3, ұйғырлар – 143, басқалары - 58);

6. Атырау облысы – 460 (оның ішінде қазақтар – 413, орыстар – 33, татарлар – 4, украиндар – 2, басқалары - 8);

7. ШҚО – 649 (оның ішінде қазақтар – 318, немістер – 9, орыстар – 316, татарлар – 4, өзбектер – 1, басқалары - 1);

8. Жамбыл облысы – 1330 (оның ішінде қазақтар – 1140, немістер – 8, орыстар – 90, татарлар – 6, өзбектер – 14, ұйғырлар – 9, украиндар - 4, басқалары - 59);

9. БҚО – 526 (оның ішінде қазақтар – 452, немістер – 2, орыстар – 56, татарлар – 1, украиндар – 11, басқалары - 4);

10. Қарағанды облысы – 847 (оның ішінде қазақтар – 485, немістер – 28, орыстар – 260, татарлар – 15, өзбектер – 1, ұйғырлар – 2, украиндар – 24, басқалары - 13);

11. Қостанай облысы – 875 (оның ішінде қазақтар – 406, немістер – 35, орыстар – 357, татарлар – 12, өзбектер – 3, украиндар – 41, басқалары - 21);

12. Қызылорда облысы – 667 (оның ішінде қазақтар – 654, немістер – 2, орыстар – 6, өзбектер – 3, ұйғырлар – 1, украиндар – 1);

13. Маңғыстау облысы – 427 (оның ішінде қазақтар – 417, орыстар – 4, татарлар – 1, басқалары - 5);

14. Павлодар облысы – 649 (оның ішінде қазақтар – 387, немістер – 32, орыстар – 177, татарлар – 15, өзбектер – 1, украиндар – 24, басқалары - 13);

15. СҚО – 296 (оның ішінде қазақтар – 93, немістер – 28, орыстар – 138, татарлар – 5, өзбектер – 1, ұйғырлар – 1, украиндар – 13, басқалары - 17);

16. Түркістан облысы – 1867 (оның ішінде қазақтар – 1502, орыстар – 22, татарлар – 9, өзбектер – 272, ұйғырлар – 2, украиндар – 1, басқалары - 59);

17. Шымкент – 782 (оның ішінде қазақтар – 588, орыстар – 45, татарлар – 9, өзбектер – 128, ұйғырлар – 7, басқалары - 10);

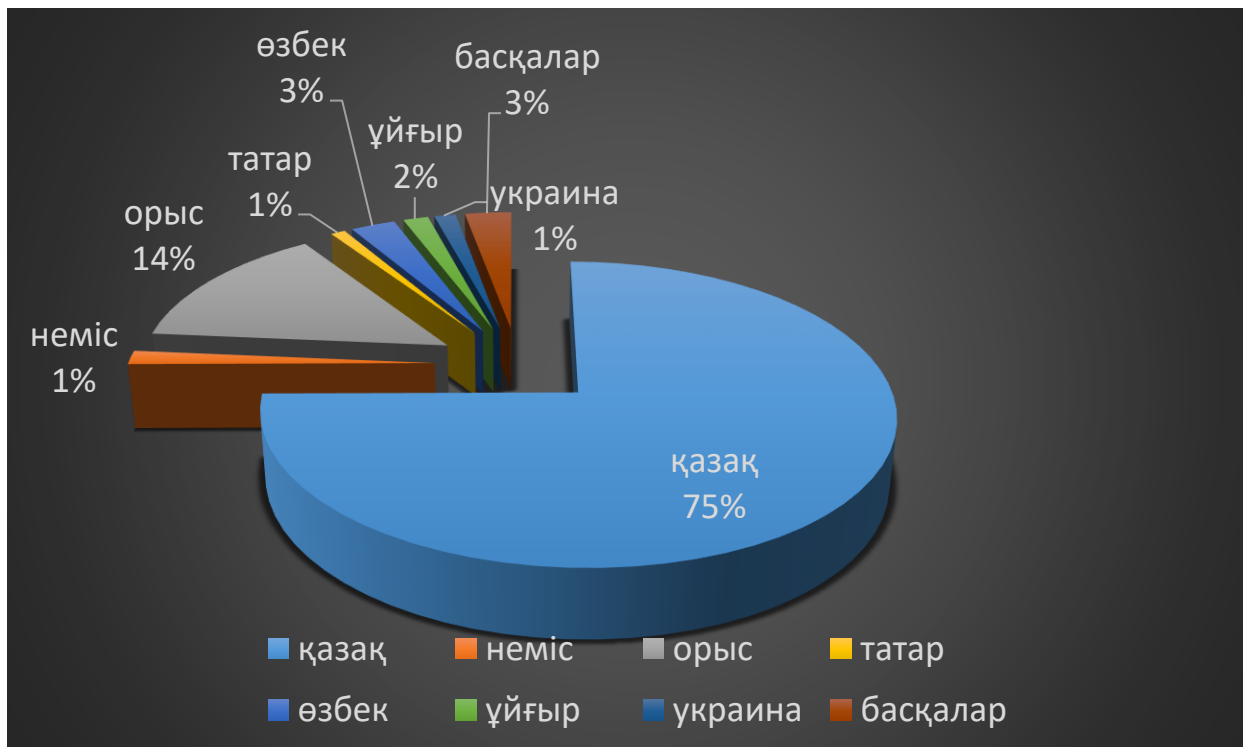
18. Абай облысы – 579 (оның ішінде қазақтар – 474, немістер – 11, орыстар – 74, татарлар – 8, өзбектер – 1, ұйғырлар – 3, украиндар – 2, басқалары - 6);

19. Жетісу – 684 (оның ішінде қазақтар – 531, немістер – 5, орыстар – 89, татарлар – 8, ұйғырлар – 36, украиндар – 3, басқалары - 12);

20. Ұлытау – 274 (оның ішінде қазақтар – 217, немістер – 2, орыстар – 35, өзбектер – 1, украиндар – 4, басқалары - 15);

Барлығы – 16 410 (оның ішінде қазақтар – 12 288, немістер – 250, орыстар – 2334, татарлар – 146, өзбектер – 450, ұйғырлар – 255, украиндар – 218, басқалары - 469) (Диаграмма 2).

2023 жылдың көктемінде мерзімді әскери қызметке шақырылғандар азаматтардың ұлты бойынша талдау нәтижесі

Мерзімді әскерге шақырылғандардың саны мен ұлты:

Ұлттық ұлан – 13 645, ҰҚК Шекара қызметі – 6000, Мемлекеттік күзет қызметі - 378, Төтенше жағдайлар министрлігі - 623

Ұлттық ұлан – 13 645 (оның ішінде қазақтар – 10 354, немістер – 197, орыстар – 1731, татарлар – 101, өзбектер – 370, ұйғырлар – 231, украиндар – 188, басқалары - 473);

ҰҚК шекара қызметі – 6000 (оның ішінде қазақтар – 4699, немістер – 88, орыстар – 545, татарлар – 38, өзбектер – 124, ұйғырлар – 139, украиндар – 59, басқалары - 138);

Мемлекеттік күзет қызметі - 378 (оның ішінде қазақтар – 363, немістер – 4, орыстар – 10, украиндар – 1);

Төтенше жағдайлар министрлігі – 623 (оның ішінде қазақтар – 448, немістер – 17, орыстар – 99, татарлар – 5, өзбектер – 11, ұйғырлар – 9, украиндар – 5, басқалары - 29);

Көктемгі шақыру үшін барлығы уақтылы жасақталмаған және жіберілген 2 142 адамнан тұратын 181 әскери команда (2022 жылдың ұқсас кезеңінде - 102 командалар саны 1 054 адам).

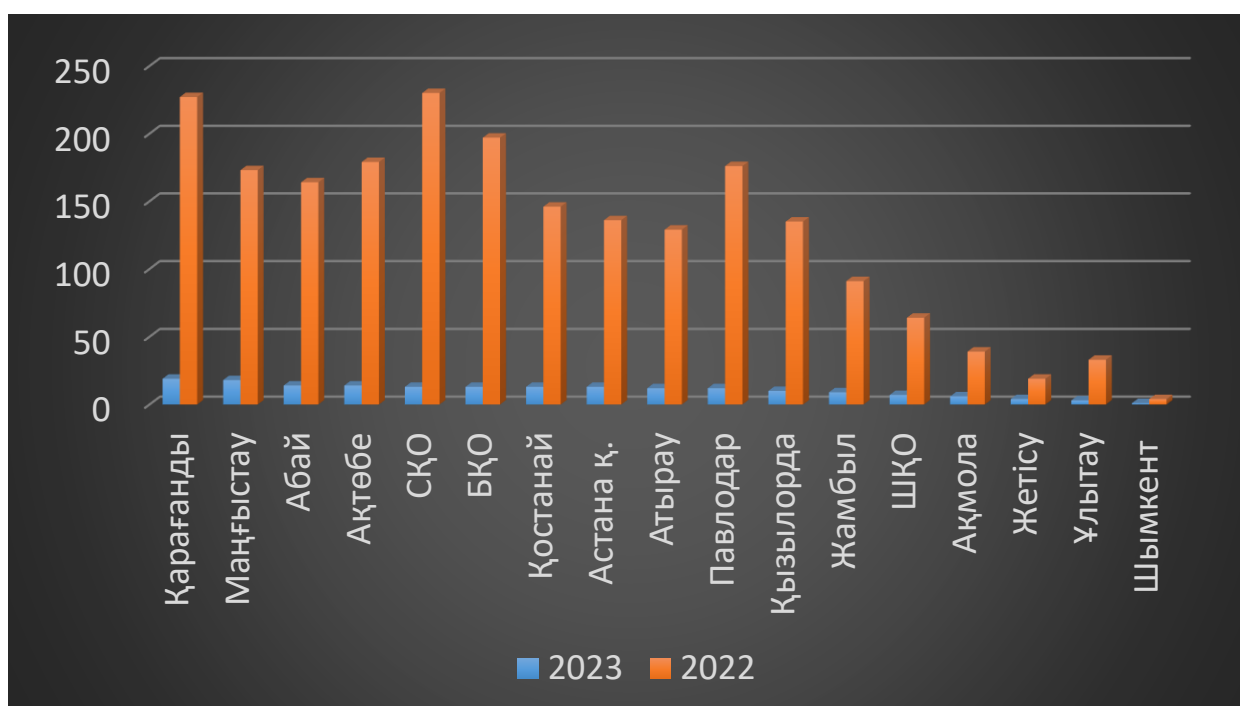
Анықтама: Қарағанды - 19 (227 адам), Маңғыстау - 18 (173 адам), Абай-14 (164 адам), Ақтөбе - 14 (179 адам), СҚО - 13 (230 адам), БҚО - 13 (197 адам),

Қостанай - 13 (146 адам), Астана қ. - 13 (136 адам), Атырау - 12 (129 адам), Павлодар - 12 (176 адам), Қызылорда - 10 (135 адам), Жамбыл - 9 (91 адам), ШҚО - 7 (64 адам), Ақмола - 6 (39 адам), Жетісу - 4 (19 адам), Ұлытау - 3 (33 адам), Шымкент қ. - 1 (4 адам) (Диаграмма 3).

Диаграмма 3

2023 жылдың көктемінде мерзімді әскери қызметке шақырылғандар азаматтардың облыс бойынша талдау нәтижесі

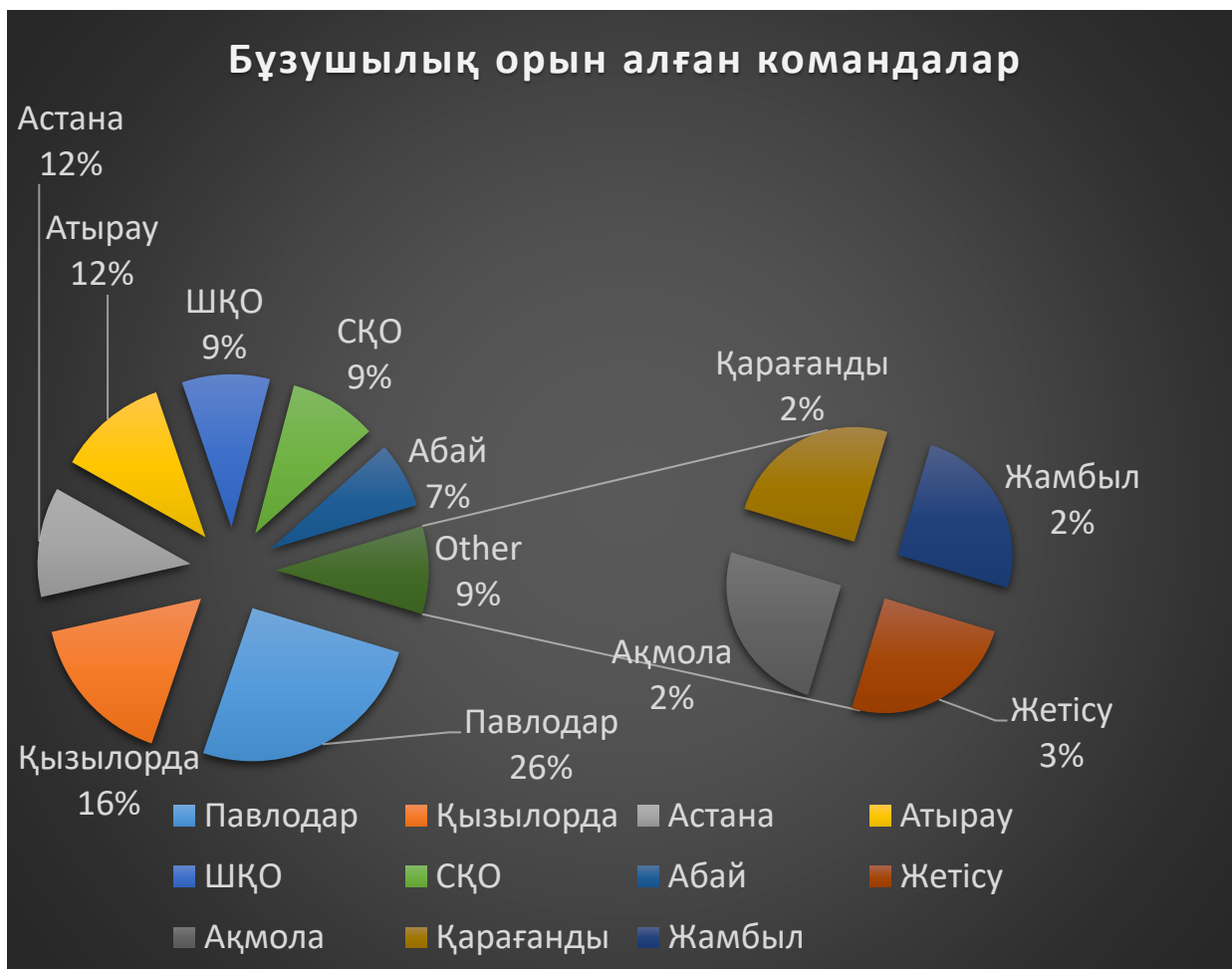

2023 жылдың күзгі мерзімді әскерге шақыруда наряд 19 129 азаматты құрады, оның ішінде Шекара әскерлері (3 075 немесе 100%), Мемлекеттік күзет қызметі (290 немесе 100%), Қарулы Күштер (8 625 немесе 100%), Төтенше жағдайлар министрлігі (317 немесе 100%) және Ұлттық ұлан (6 822 немесе 100%).

2023 жылдың шақыру науқаны үшін 334 адам бойынша 44 командаға бұзылу жасалды (ҰҚК ШҚ- 18 команда жалпы 113 адам, ҚМ - 9 команда жалпы 86 адам, ҰҰ – 17 командалар саны 135 адам).

Анықтама: Павлодар - 11 (109 адам), Қызылорда - 7 (32 адам), Астана қ. - 5 (29 адам), Атырау - 5 (22 адам), ШҚО - 4 (62 адам), СҚО - 4 (21 адам), Абай - 3 (19 адам), Жетісу - 1 (15 адам), Ақмола - 1 (10 адам), Қарағанды - 1 (5 адам), Жамбыл - 1 (4 адам) (Диаграмма 4).

2023 жылдың көктемінде мерзімді әскери қызметке шақыру барысындағы заң бұзушылықтар орын алған командалар бойынша талдау нәтижесі

2023 жылы әскери командалардың уақтылы құрылмауы Астана қаласында, Ақмола, Атырау, ШҚО, Жамбыл, Қарағанды, Қызылорда, Павлодар, СҚО, Абай және Жетісу облыстарындағы жүйелі сипат.

Айта кетерлік жайт, жергілікті атқару органдары мен әскери басқару органдары жұмысында белгілі бір нәтижелерге былтырғы әскери прокуратура органдарының кешенді тексеру нәтижесінде қол жеткізілгенін атап өткен жөн (әскерге шақыру пункттерінің болмауы не тиісінше қамтамасыз етілмеуі, дәрігерлер мен медициналық құралдардың жетіспеушілігі, бюджет қаражатын заңсыз жұмсау, сондай-ақ әскерге шақыруды кейінге қалдыру және босату, науқас жастардың әскерлеріне жолдау және т.б.).

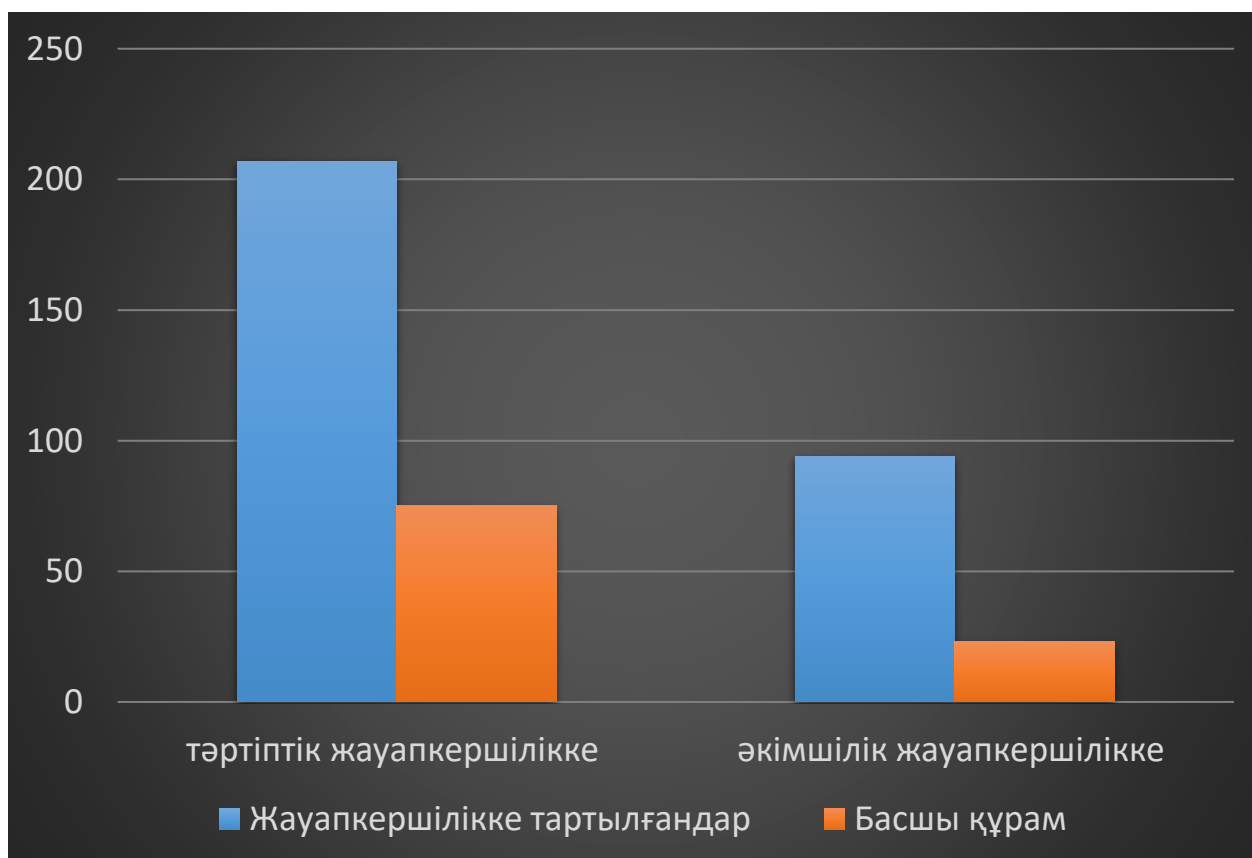
Тексеру нәтижелері Бас әскери прокуратураның кеңейтілген алқасы отырысында қаралды, Үкіметке қадағалау актісі енгізілді, жалпы ақпарат Бас Прокурорға жолданды.

«Қабылданған ден қою шараларымен әскерге шақыру барысында әкімдіктермен заңсыз шығындалған 150 млн. теңгеден астам қаражат мемлекет пайдасына қайтарылды (тамақтандыруды ұйымдастыруға, әскерге шақырылушыларды тасымалдау және қуәландыруге).

Жауапкершілікке 301 адам тартылды (тәртіптік жауапкершілікке - 207, әкімшілік жауапкершілікке - 94), оның ішінде 98 басшы құрамы (тәртіптік жауапкершілікке - 75, әкімшілік жауапкершілікке - 23)» [20], сонымен қатар Алматы қаласы әкімінің орынбасары Амрин А. К. (ӘҚБтК 649-бабы (Диаграмма 4).

Диаграмма 4

2023 жылы тәртіптік және әкімшілік жауапкершілікке тартылған тұлғалар бойынша талдау нәтижесі

Жоғарыда көрсетілген ақпараттар Қазақстан Республикасы Бас әскери прокуратураның ақпаратына сәйкес жасақталды.

Премьер-Министрдің бірінші орынбасары Р.В. Склярдың хаттамалық шешімін орындау шеңберінде (Бас Прокуратураның ұсынысын қарау нәтижелері бойынша) мүдделі мемлекеттік органдар:

- азаматтарды әскери есепке қою мен алуды автоматтандыру әскерге шақырылушылар туралы негізгі мәліметтер (жұмыс орны, білімі, отбасылық

жағдайы, медициналық мекемелерге тіркелу, диспансерлік есептердегі жай-күйі, қылмыстық есепке алу жауапкершілік және т. б.);

- медициналық комиссия дәрігерлерінің біліктілігін арттыру (2023 жылға 434 маман, оның ішінде 366 дәрігер және 68 орта медицина қызметкері оқытылды);

- жастар арасында тәрбие және идеологиялық жұмысты күшейту.

Анықтама: 2023 жылғы маусымда "Айбын" жастардың ІХ Республикалық әскери-патриоттық жиыны өткізілді, оған 14 пен 17 жас аралығындағы 642 тәрбиеленуші қатысты.

Жыл сайын 3 млн. астам білім алушының қатысуымен "Патриот" Республикалық айлығы шеңберінде түрлі аймақтық әскери-спорттық ойындар мен әскери-патриоттық клубтардың слеттері өткізіледі.

2,2 млн. астам оқушы Республикалық балалар-жасөспірімдер ұйымдарының мүшелері болып табылады, оның ішінде "Жас Қыранда" 1 млн. жоғары сынып оқушылары, "Жас ұланда" 1,2 млн. жоғары сынып оқушылары.

770-тен 762 колледжде 30 мыңнан астам адамды қамти отырып, «Жас Сарбаз» Әскери-патриоттық клубтары құрылды.

2024-2025 оқу жылдары аралығында «Алғашқы әскери технологиялық дайындық» пәні енді «Алғашқы әскери дайындық» және «Технология» жекелеген пәндері бойынша жүргізіледі.

Жергілікті әскери басқару органдарын әскерге шақыру пунктімен қамтамасыз ету мәселелері шешілмеген (Ақмола, Ақтөбе, БҚО, Қызылорда және Павлодар облыстары) және құрамалары пункттерімен (Ұлытау облысы), авто көліктермен (ШҚО, Жамбыл, БҚО, Қостанай, Қызылорда, Түркістан, Абай және Ұлытау облыстары), медициналық комиссия мүліктері мен тиісті жабдыртармен (Астана қ., Ақтөбе, Алматы және Қостанай облыстары), компьютерлік және перифериялық техникамен (1 955 дәрігерден тек 151 қамтамасыз етілген), сондай-ақ Денсаулық сақтау министрлігінің ақпараттық жүйелеріне қол жеткізу (215 комиссияның 37 қол жетімді).

Жалтарған адамдарды іздестіру процесін реттеу мақсатында ("Әскери қызмет және мәртебе туралы" Заңның 17-бабының 3-тармағы "Ішкі істер органдарына жүктелді), Қауіпсіздік кеңесінің тапсырмасы бойынша азаматтардың келуін қамтамасыз етудің бірлескен алгоритмі әзірленуде (орындалу мерзімі - 2024 жылғы желтоқсан).

"Алтын жастар" атаулы әскерге шақыру проекті қазіргі таңда жалғасуда.

Мысалы, 2023 жылы әйгілі Динары Сатжан тележүргізушінің ұлы мерзімді әскери қызметке шақырылды (Өскенбай Даниял, 2-2023, әскери бөлім №0112 МКҚ, Астана қаласы) және біздің еркін күрестен бірінші әлем чемпионымыз Ризабек Айтмұхан (1-2023, әскери бөлім №5571 ҰҰ, Алматы қаласы).

Анықтама: бұған дейін бұрынғы депутат Құл-Мұхаммед Мұхтар Абрарұлының ұлы қызмет еткен (Санжар, 1-2021, әскери бөлім №68665 ҚМ,

Астана қаласы) және хоккейші Дамир Рыспаев (1-2016, ЦСКА, Алматы қаласы).

Қорғаныс министрлігімен мерзімді әскери қызметтің беделін арттыру үшін келесідей жұмыстар атқарылуда:

Ғылым және жоғары білім министрлігімен бірлесіп мерзімді әскери қызмет өту барысында ерекшеленген азаматтарға арналған білім беру гранттары 70-тен астам Жоғары оқу орындарымен келісімдер жасалды.

Анықтама: бұл жеңілдік мерзімді қызметке шақырылған әскери қызметшілерге қолданылады 2022 жылдың көктемінде (1-ші ағым - биылғы көктемде әскерден босатылды). Мерзімді әскери қызметшілер жоғары оқу орындарының конкурстық іріктеуіне қатысу үшін қазіргі таңда цифрлық платформа енгізілуде.

Бүгінгі таңда ЖОО-ға 604 адам келіп түсті, тегін негізде 189 мерзімді әскери қызмет өткерген адам, ал ақылы – 415 адам (ҰБТ және түсу емтихандары жоқ).

Реттеу және даму агенттігімен бірлесіп қаржы нарығында банктік қарыздары мен микрокредиттеріне қызмет төлемдерді кейінге қалдыруды көздейтін жедел әскери қызметке шақырылған қарыз алушылардың өзара ынтымақтастық туралы Меморандумға қол қойылды.

"Кредиттік демалыс" әскери қызметшілерге 2022 жылдың күзінен бастап шақырылған қызметтерге берілуде.

Анықтама: 14,4 мың әскери қызметшілер банктерде және микроқаржы ұйымдарында кредиттерінің жалпы сомасы 6,1 млрд. теңге құрайды.

5,6 ың мерзімді әскери қызметшілердің жалпы сомасы 2,2 млрд. теңгеге қарыздары бойынша төлемдері кейінге қалдырылды.

7,4 мың мерзімді әскери қызметшілердің 3,4 млрд. теңгеге қарыздары бойынша құжаттар зерттелуде.

Жоғарыда аталған жобалар 2024 жылға арналған заңнамалық актілерге енгізілуге жоспарлануда.

Әскери міндетті қызметтің беделі мен тартымдылығын арттыру жөніндегі шаралар кешенінің жобасы әзірленді, ол ынталандыру және шектеу шараларын қамтиды (мемлекеттік органдармен келісілуде).

Анықтама: нормативтік-құқықтық базаны жетілдіруге, азаматтарды әскери дайындықпен қамтуды арттыруға және олардың әскерге шақыру пункттеріне келуден жалтаруын азайтуға, Меморандумды жабдықталған шақыру пункттерімен және есеп қызметкерлерімен қамтамасыз етуге бағытталған 23 іс-шараны қамтиды, әскери-патриоттық тәрбиені одан әрі ұйымдастыру және т.б.

Жақын туыстарының біріне әскери міндетті әскери қызмет өткеру кезеңінде теміржол немесе автомобиль көлігімен қызмет орнына дейін және кері қайту құқығын беру жоспарлануда.

Іздеуде болған кезде әскери борышын өтеуден жалтарған адамдардың елден тыс жерлерге шығуына, сондай-ақ Қарулы Күштер қатарында жұмысқа

орналасу мүмкіндігіне шектеу қою мәселесі қарастырылуда, ерекшеліктер көзделуі мүмкін мамандықтарды қоспағанда, басқа да әскерлер мен әскери құралымдар, мерзімді әскери қызметтен өтпеген азаматтардың арнайы және құқық қорғау органдары (ІТ және басқа да тар мамандар).

1.3. Бейбіт уақытта азаматтарды әскерге шақыру тәртібін цифрландыру, сондай-ақ соғыс уақытында азаматтарды уақтылы жұмылдыру

Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың халқына Жолдауында «Қазіргі заманда бәсекеге қабілеттіліктің басты факторының бірі – барынша цифрландыру» - деліген.

«Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы № 269 қаулысымен «2023 - 2029 жылдарға арналған цифрлық трансформация, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар саласын және киберқауіпсіздікті дамыту тұжырымдамасы» [21] бекітілген болатын.

Осыған байланысты, магистрлік жұмыс барысында бізбен Қазақстан Республикасы Қорғаныс министрлігінің құрылымдық бөлімшелеріне арналған электронды бағдарлама «E-Army» жазылған.

Қазақстан Республикасы Әділет Министрлігі Ұлттық Зияткерлік меншік институты РМК арқылы авторлық құқықпен Абуев Азамат Сұлтанұлының атына «Қорғалатын объектілерге құқықтардың мемлекеттік тізілімге мәліметтерді енгізу туралы» 2023 жылғы 21 қыркүйекте №39164 қаулы шығарылған (№3 қосымшада көрсетілген).

Осы "E-Army" (Цифрлық армия) бағдарламасының негізгі міндеті бейбіт уақытта азаматтарды әскерге шақыру рәсімін жақсарту және толық цифрландыру, сондай-ақ соғыс уақытында азаматтарды уақтылы жұмылдыру болып табылады.

Ақпараттық жүйеде әскерге шақырылушылар туралы (электрондық жеке істер), соңғы медициналық тексеруден өту, әскерге шақыру комиссиясының шешімдері, әскерге шақырылушыларды әскери бөлімдерге жіберу, сондай-ақ соғыс жағдайы кезеңінде азаматтарды цифрлық жұмылдыру туралы барлық ақпарат болады.

Негізгі техникалық сипаттамалары: компьютер өнімділігі 3,6 ГГц "Intel Core i3" - тен кем емес, жедел жады 8 Гб-тан кем емес. Ажыратымдылығы SXGA-дан кем емес Монитор (1280x1024 нүкте). Көлемі кемінде 1Тб қатты диск.

Іске асыратын компьютердің түрі: IBM PC үйлесімді компьютер, процессор: core i3 4*3,6 ГГц, жедел жады: 8 ГБ, HDD: 1ТБ, ОЖ көрінісі және нұсқасы: Windows 10.

Шақыру комиссиясының мүшелері электрондық хаттамаға жеке электрондық цифрлық қолтаңбалар арқылы қол қоятынын, тиісінше әрбір қол қойылған құжат үшін комиссия мүшелері қолданыстағы заңнамада көзделген жауаптылықта болатынын атап өткен жөн.

Айта кету керек, Әскери міндеттілер мен әскерге шақырылушыларды әскери есепке алу Ережесінің 74-тармағына сәйкес «15-16 жастағы азаматтар, әскерге шақыру учаскелеріне тіркелуге жататын азаматтар туралы, сондай-ақ ЖӘБО әскери міндеттілері мен әскерге шақырылушылардың жұмыс орны бойынша мәліметтер мемлекеттік органдардың ақпараттық жүйелерінің өзара іс-қимылы арқылы алынады» [23].

Алайда, бүгінгі күнге дейін бұл құрал Қазақстан Республикасының барлық жергілікті әскери басқару органдарында жұмыс істемейді, тиісінше әскери міндеттілер мен әскерге шақырылушыларды есепке алу қағаз түрінде жүргізіледі.

Сонымен қатар, әскерге шақырылушыларды есепке алу ресми түрде егов ақпараттық қызметі арқылы жүзеге асырылады. Алайда әскерге шақырылушының есебі тиісті ЖӘБО-ға жеке іс келіп түскеннен кейін аяқталды деп есептеледі. Мысалы әскерге шақыру кезінде әскерге шақырылушылар әскери есепті қасақана өзгертеді ол әскери есепке тұрған аймақ соңғысының жеке дело түскеннен кейін оны іздейтінін сенімді біледі. Сондай-ақ ЖӘБО-ның есепте тұрмаған адамдарды қызметке жіберуге құқығы жоқ.

Бұл ақпараттық жүйеде де осы жүйе жұмыс істейтін болады.

Шет елдердің тәжірибесі әскерді жұмылдыруға жоғары даярлау мақсатында ЖӘБО жүйесін толық цифрландыру қажет екенін көрсетті.

Мысалы, Ресей Федерациясында жұмылдыру жарияланғаннан кейін елден 700 мыңнан астам азамат, ал Украинада 12 миллионнан астам азамат кетті. Осыған ұқсас фактілердің алдын алу мақсатында біз осы бағыттағы жұмысты біріздендіруді ұсынамыз. Яғни, Қазақстан Республикасында жұмылдыру жарияланғаннан кейін бұл бағдарлама жұмылдыруға жататын адамдардың тізімін шетелге шығуды шектеу үшін ҰҚК Шекара қызметінің орталық аппаратына автоматты түрде жіберетін болады.

Ақпараттық жүйе 4 блокта жұмыс істейтін болады:

1 блок - Қазақстан Республикасы әскерге шақырылушылардың электрондық жеке істерін енгізу және есепке алу

2 блок – жергілікті әскери басқару органдарының (аудандық және облыстық маңызы бар) электрондық хаттамаларын енгізу

3 блок - жұмылдырылуға жататын азаматтарды есепке алу және Қазақстан Республикасында жұмылдыру жарияланған жағдайда цифрлық жұмыс істеу

4 блок – мерзімді әскерге шақырылушыларды іздеу.

Кейін, кезең-кезеңімен азаматтарды келісімшарт бойынша әскери қызметке, сержанттар мен офицерлер құрамының лауазымдарына шақыруды цифрландыру жүргізіледі.

Функционалдық мүмкіндіктері: "E-Army" ақпараттық жүйесі "ИС-Бүркіт", "ДамуМед", "ЕГОВ", АЖО ААЖ және т.б. жүйелермен автоматтандырылатын болады.

Электрондық жеке істегі құжаттардың 80% - ға жуығы сұрау салу жолымен (әскерге шақырылушылармен байланыссыз) автоматты түрде қалыптастырылатын болады. Мысалы, оны бағдарламалық қамтамасыз ету арқылы оқыту, неке қию туралы мәліметтер, жеке куәлік, соттылығы туралы анықтама сұралады. "Бүркіт" АЖ бағдарламасы арқылы шетелге шығу туралы мәліметтер, "ДАМУМЕД" бағдарламасы арқылы соңғысының балға өтініші туралы мәліметтер. мекемелер және т. б.

Бұл ақпараттық жүйеде жұмылдыруға жататын адамдардың тізімі болады, жұмылдыру жарияланған жағдайда автоматты жүйе ЖӘБО-ға келу үшін тұлғаларға хаттар жібереді, бұдан басқа, соңғы болып шетелге шығуды шектеу үшін ҰҚК ШҚ-на ақпарат жібереді.

Қазақстан Республикасында мерзімді әскери қызметке шақыру процесін цифрландыру мәселесі біздің ойымызша өзекті болып табылады.

«Статистикалық ақпаратқа сәйкес 2020-2022 жылдар аралығында - 237 әскери қызметші қайтыс болған, 2020 жылы - 77 адам, 2021 жылы - 96 адам, 2022 жылы - 64 адам. Олардың 145-сі – әскерге келісімшарт бойынша келгендер, 59-ы – офицерлер және 31-і – солдаттар. Бұл азаматтардың 89-ы – науқастан көз жұмған, 62-сі – жол апаты салдарынан, 50 адам – өз-өзіне қол жұмсаған, ал 8 адам өзге себептерден қайтыс болған .

Сәйкесінше ең көп әскери қызметкерлер науқастан көз жұмғандығы анықталды.

Осыған байланысты, ер азаматтарды әскери қызметке шақыру барысында денсаулығына, психикасына, психологиясына күрделі назар аудару мақсатында, аталған бағытта цифрландыру жұмыстарын жүргізу керек. Әскерге мерзімді әскери қызметкердің өз-өзіне қол жұмсауға жол бермеу мақсатында әскерге шақыру барысында медициналық шақыру комиссиясы соңғының туылғаннан бастап денсаулығына қандай-да бір ақаулықтары орын алғанын анықтау қажет» [20].

«Көрсетілген өзгерістер Қазақстан Республика әскери қызметшілерінің сапасын жоғарылатады және әскерде өз-өзіне қол жұмсау санын төмендетеді деп санаймыз.

Сонымен қатар, әскерге шақыруды цифрландыруды шет елдің тәжірибесі көрсеткендей жұмылдыру барысында өзінің механизміне (алгоритміне) байланысты оң нәтижесін көрсетеді деп есептейміз.

2022 жылы Ресейде болған жұмылдыру шаралары нәтижесінде Ресейден КСРО ыдырағаннан бері елден эмиграцияның ең үлкен толқыны болды. Кеткендердің саны 800 мыңға дейін жеткені анықталды .

Яғни, жұмылдыруға жататын азаматтар Ресей Федерациясының мемлекеттік шекарасынан заңсыз өту барысында соңғыларға тиісті шаралар қолданбаудың бір себебі, ол әскери басқармалардың жұмыстары цифрланбаған.

Осыған байланысты, әскери қызметкерлердің іс-әрекеттерін айқын жасау мақсатында, сыбайлас жемқорлық тәуекелдігін алдын алуға және әскерилердің өмірін қорғау мақсатында орталықтандырылған бағдарламалық қамтамасыз ету

құралын жасау қажет.

Жоғарыда көрсетілген іс-шараларды, қолданыстағы заңнамаға өзгерістер енгізу арқылы азаматтарды әскерге шақырудың ұйымдық аспектілерінің бірқатар проблемалық мәселелерін шешеді.

Қорыта айтқанда, Қазақстан Республикасының Конституциялық құрылысын, мемлекет қауіпсіздігін сақтау мақсатында, сонымен қатар әскери қызметке шақыру барысында ұйымдастырушылық аспектілеріндегі анықталған проблемаларды жою үшін нормативтік құқықтық актілерге келесідей өзгерістер және толықтырулар енгізуді ұсынады» [20].

2. Қазақстан Республикасының азаматтарын әскерге шақыру барысындағы азаматтардың Конституциялық құқықтары

2.1. Азаматтарды әскерге шақырудың ұйымдық аспектілері бойынша нормативтік құқықтық актілер, анықталған проблемалар және шет ел тәжірибесі.

Конституцияның 36-бабына сәйкес «Қазақстан Республикасын қорғау оның әрбір азаматының қасиетті борышы және міндеті. Республика азаматтары заңда белгіленген тәртіп пен түрлер бойынша әскери қызмет атқарады» [1].

Әскери қызмет саласындағы зерттеу нәтижелері азаматтарды әскерге шақыру барысында олардың конституциялық құқықтары мен бостандықтары заң аясында сақталмайтындығын анықтады.

«Мысалы, 01.06.2022 жылы желіде Шымкентте онда жас жігітті әскери комиссариатқа күшпен алып кеткендігі жөнінде бейне жазба тарады. Кадрларда формадағы адамның жігітті бұрап, көлікке дөрекі итеріп жібергені көрінеді. Бұдан бөлек, 03.12.2021 жылы бұқаралық ақпараттар құралдарына «Павлодар облысында рейдтік іс-шаралар жүргізіліп нәтижесі бойынша ойын-сауық орындарында әскерде қызмет етуден жалтарған 13 әскерге шақырылушы анықталып Павлодар қорғаныс істері басқармасына жеткізілді», - деп хабарлады Павлодар полиция басқармасы.

Аталған іс-әрекеттер құқық қорғау органдарын, мемлекеттік қызметкерлерді және әскерді халық алдында сын пікірге ұшыратты.

Сонымен қатар, шет елде болып жатқан оқыс-оқиғаларды ескере отырып әскерді жұмылдыру бағытында жұмысты жандандыру талап етеді. Оның дамуына және уақытылы шаралар қолдану мақсатында цифрландыру қажет.

Аталған бағытта Қазақстан Республикасының және шет ел ғалымдарымен зерттеу жұмыстары жүргізілмегендігі анықталды, себебі 98 мемлекетте әскери шақыру жоқ, 6 мемлекетте бар, бірақ қазіргі таңда бас тартуды жоспарлап отыр, 5 мемлекетте мүлдем әскер жоқ, тек 60 мемлекетте әскерге шақыру жұмыстары жүргізіледі.

Бірақ, шет елдерде болып жатқан әскери қақтығыстарға сәйкес бірқатар шет елдер қазіргі таңда мерзімді әскери қызметке қайта шақыру жұмыстарын жандандыруда.

Біріншіден, Қазақстан Республикасының азаматтарын әскерге шақыру барысында олардың құқықтары мен бостандықтары заң талаптарына сәйкес қорғалуына зерттеу жүргізілді» [20].

Конституцияның 1-бабы 1-тармағында, «Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады, оның ең қымбат қазынасы – адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары» [1] деп бекітілген.

Алайда, қазіргі таңда әскерге шақырылушылардың конституциялық құқықтары бұзылуда. Мысалы, құқық қорғау органдарымен Қылмыстық-

процестік кодексінің (бұдан әрі - ҚПК) 131-бабы 3-тармағына сәйкес «Адамды қылмыстық құқық бұзушылық жасады деген күдік бойынша ұстап алу кезінде сотқа дейінгі тергеп тексеру жүзеге асыратын адам жүргізілген ұстап алу туралы прокурорға ұстап алу хаттамасы жасалған кезден бастап он екі сағаттың ішінде жазбаша хабарлауға міндетті» [24].

«Сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын адам ұстап алынған күдіктінің отбасының кәмелетке толған мүшелерінің қайсыбіріне, ал олар болмаған кезде – басқа туыстарына немесе жақын адамдарына оның ұстап алынғаны және ұсталып отырған жері туралы кейінге қалдырмай хабарлауға немесе күдіктінің өзіне мұндай хабарлау мүмкіндігін беруге міндетті» [24].

«Демек, қылмыс жасаған күдіктілердің конституциялық құқықтары ҚПК-нің талаптарында толығымен айқындалған.

Ал әскерге шақырылушыларды ұстау барысында, олардың конституциялық құқықтары мүлдем сақталмайтындығы анықталды. Атап айтқанда, әскерге шақырылушыларды ұстау Қазақстан Республикасының азаматтарын әскери қызметке шақыруды ұйымдастыру мен жүргізу қағидаларында (бұдан әрі - Қағида) айқындалған» [21].

Қағиданың 34-1 - тармағының 1 және 3-тармақшаларында, «облыстық (республикалық маңызы бар қаланың немесе астананың) жиын пункттерінде:

1) әскери командаларды әскерге шақырылушылармен жасақтау үш тәулік ішінде жүргізіледі;

2) жіті ауру және наркологиялық тестілеу нәтижесі оң болған жандайда командаларды толықтыру үшін пайдаланылатын әскери командада жөнелтілетіндер қатарына жиырма пайызға дейін әскерге шақырылушылар резервін ұстауға рұқсат етіледі» [24].

«Жиын пункттерінде резервте тұрған әскерге шақырылушыларды үш тәуліктен артық ұстауға жол берілмейді (Қағиданың 34-2 тармағы) [3]. Сәйкесінше, Қағиданың талаптарында басқару органдары әскерге шақырылушыларды 3 тәулікке дейін ұстауға құқылы» [24].

«Нақты ұстап алу – жүріп тұру бостандығын қоса алғанда, ұстап алынған адамның бостандығын шектеу, оны белгілі бір орында мәжбүрлеп ұстау, анықтау және тергеу органдарына мәжбүрлеп жеткізу (қолға түсіру, үй-жайға қамау, қандай да бір жерге баруға немесе орнында қалуға мәжбүрлеу және сол сияқтылар), сондай-ақ ұстап алынған адамға қандай да бір процестік мәртебе берілуіне немесе өзге де формальды рәсімдердің орындалуына қарамастан, көрсетілген шектеулер нақты болған кезден бастап адамның бас бостандығын минутқа дейінгі дәлдікпен елеулі түрде шектейтін қандай да бір өзге де әрекеттер» [24].

Алайда, Конституцияның талаптарына қайшы Қағидаға сәйкес әскерге шақырылушыларды ұстау барысында ешқандай құжаттар ресімделмейді, атап айтқанда үш тәулік ұстауына қарамастан соңғылардың туысқандарына хабарланбайды, сонымен қатар әскери прокурорға әскерге шақырушыны ұстап алғандығы жөнінде, оның заңдылығына баға беру мақсатында хабарлама

мүлдем жолданбайды.

Азаматтарды әскерге шақырудың ұйымдық аспектілері бойынша анықталған проблемалардың шешу жолдары.

Зерделеу нәтижесі бойынша Қағидаға келесідей толықтырулар енгізуді ұсынамыз:

1.әскери орган немесе лауазымды тұлғасы әскерге шақырылушыны ұстау барысында оған қатысты хаттама толтырады. Ұстап алу хаттамасында келесідей мәліметтер көрсетіледі:

- 1) тегі, жөні, тегі (ол болған кезде);
- 2) кімнің ұстап алғаны, ұстап алу негізі, орны, нақты ұстап алу және жеткізу уақыты (сағаты мен минуты көрсетіле отырып);
- 3) Ұстап алынған адамның денсаулық жағдайы туралы мәліметтер;
- 4) Хаттаманың жасалған уақыты мен орны.

2. Басқару органның басшысы жасалған хаттаманы әскери прокурорға он екі сағаттың ішінде жолдауға міндетті;

3. Басқару органның басшысы ұсталған әскерге шақырушының туысқандарына дереу хабарлауды немесе өзіне мұндай хабарлау мүмкіндігін беруге міндетті.

2.2. Шет елге шығып кеткен Қазақстан Республикасының әскерге шақыруға жататын азаматтарға қатысты есеп жүргізу мәселесі, әскерге шақыру барысындағы балама қызметтің тарихы, мемлекетаралық құқықтық актілер, шет ел және Қазақстан Республикасындағы мысалдар және ұсыныс.

Қазақстан Республикасын қорғау оның әрбір азаматының қасиетті борышы және міндеті болып табылады (Конституцияның 36-бабының 1-тармағы).

Шетелде уақытша тұратын Қазақстан Республикасының азаматтарын әскери қызметке шақыру осы Заңда белгіленген тәртіппен, олар Қазақстан Республикасына тұрақты тұрғылықты жеріне келгеннен кейін, әскерге шақыруды кейінге қалдыру немесе одан босату құқығы болмаған кезде жүзеге асырылады ("әскери қызмет және әскери қызметшілердің мәртебесі туралы" Заңның 27-бабының 5-тармағы).

Алайда, Қазақстан Республикасының азаматтары мемлекеттің жұмылдыру дайындығын қамтамасыз ету мақсатында тұрғылықты жері бойынша әскери есепте тұруға міндетті. "Жұмылдыру дайындығы және жұмылдыру туралы" Заңның 11 - бабы 2-тармағының 1-тармағы, бұдан әрі-заң).

Анықтама: жұмылдыру - Қазақстан Республикасының мемлекеттік органдарын, ұйымдарын, Қарулы Күштерін, басқа да әскерлері мен әскери құралымдарын, халқын, аумағын және экономикасын әскери жағдай режиміне (жалпы жұмылдыру) немесе олардың қандай да бір бөлігін (ішінара жұмылдыру) ауыстыруға байланысты жалпы мемлекеттік іс-шаралар кешені

(Заңның 1-бабының 4-тармағы).

Сонымен қатар, әскери міндеттілер мен әскерге шақырылушыларды әскери есепке алу жөніндегі қағидаларда (2017 жылғы 24 қаңтардағы № 28, бұдан әрі - қағидалар) шетелде уақытша тұратын Қазақстан Республикасының азаматтары бойынша талаптар жоқ.

«Қорыта айтқанда, жоғарыда көрсетілген нормативтік құқықтық актілерде шет елдегі Қазақстан Республикасының азаматтарына қатысты әскери есепке қою жұмыстары жүргізілмейтіндігі анықталды.

Анықталған кемшіліктер Қазақстан Республикасында жұмылдыру жұмыстары жүргізу барысында өзінің кері септігін тигізетіні анық.

Шет ел тәжірибесін зерделеу барысында Украина мемлекетінен 2022 жылы әскери қақтығыс басталғаннан бастап 12 млн.-нан астам азамат Украинадан шығып кеткені анықталды (жалпы халық санынан 27,9%) . Сол кезеңде Украина үкіметі шет елге шығып кеткен азаматтарды елін қорғау мақсатында қайта шақыруға немесе мемлекеттік шекарадан өткізбеуге ешқандай нормативтік актілер болмаған. Сәйкесінше, Украина мемлекеті тарапынан әскери қақтығыс басталғаннан кейін елден шығып кеткен азаматтарға қатысты әскерге шақыру шараларын қолдануға мүмкіншілігі жоқ.

Украина министрлер кабинеті тек 2022 жылғы 30 желтоқсанда «Әскерге шақырылушылардың, әскери міндеттілер мен резервшілердің әскери есебін ұйымдастыру және жүргізу тәртібін бекіту туралы» №1487 қаулысына сәйкес заңнамаға өзгерістер енгізілген [6].

Қазақстан Республикасында іспеттес кемшіліктерге болашақта жол бермеу мақсатында Жұмылдыру заңына келесідей өзгерістер енгізуді ұсынамыз:

1. Қазақстан Республикасының басқа елдегі консулдықтары мен елшіліктері, сол елдегі уақытша есепте тұрған әскери міндеттілердің, әскерге шақыру жасындағы адамдардың және резервшілердің есебін жүргізуге міндетті болады;

2. Консулдықтар мен елшіліктер Қазақстан азаматтарын міндетті әскери қызметтен босатылмаған, кейінге қалдыру мерзімдері жоқ және уақытша консулдықта есепте тұрған адамдарды әскери қызметке шақырудың басталуы туралы хабардар етуге жауапты болады;

3. Дипломатиялық мекемелер 7 тәулік ішінде әскери міндеттілерді ресімдеу немесе консулдық есептен шығару туралы ақпаратты тиісті басқару органдарына хабарлау міндетті;

4. 3 айдан астам мерзімге шет елге шыққан әскери шақырылушылар Қазақстан Республикасының елшілігіне немесе консулдығына есепке тұруға міндетті» [20].

Азаматтарды әскерге шақыру барысындағы балама қызметтің тарихы, мемлекетаралық құқықтық актілер, шет ел және Қазақстан Республикасындағы мысалдар және ұсыныс.

XIX-ші ғасырдың ортасынан бастап [25] "ар-ожданға негізделген әскери

қызметтен бас тарту" өрнегі өзінің сенімдеріне байланысты әскери қызметке құлықсыздықтың білдіру үшін мезгіл-мезгіл қолданылып келеді. Оксфордтың қысқаша ағылшын сөздігі (12-ші басылым) "Ар-ождан" (conscience) ұғымын "жақсылық пен жамандықтың жеке Ішкі бағасы" деп анықтайды. ХХ ғасырдың басынан бастап ағылшын тілінде "ар-ожданға негізделген бас тарту" (conscientious objection) ұғымы іс жүзінде әскери қызметтен бас тарту контекстінде ғана қолданыла бастады, сондықтан оның "әскери қызметтен" екінші бөлігі бас тартудың басқа нысандары нақты көрсетілген жағдайларды қоспағанда, өзін-өзі білдіре бастады.

Көптеген ішкі сенімдерден бас тартқандар, бұрын да, қазір де, өз принциптерін ұстанудан гөрі, азап шегуге, бас бостандығынан айырылуға және тіпті сенімдері үшін өлуге дайын. Бұл өзімшілдікке емес, сенімнің тереңдігі мен принциптілігін көрсетеді.

Ар-ожданнан бас тартқан алғашқы адамы 295 жылы 21 жасқа толған Максимилиан Рим армиясы сарбазының ұлы ретінде әскери қызметке кіруге міндетті болды. Алайда, ол Нумидия консулына өзінің діни сенімдеріне байланысты сарбаз бола алмайтынын айтты. Ол бас тартуға табандылық танытты және өлім жазасына кесілді. Кейіннен ол Әулие Максимилиан ретінде канонизацияланды [26].

Әскери қызметтен бас тарту туралы мәселе негізінен әскери міндеті бар мемлекеттерде, әскери қызмет ерікті болып табылатын мемлекеттерде немесе қоғамдарда туындайды. Тарих бойында анда-санда мұндай талаптар әртүрлі нысандарда енгізілді және көптеген жағдайларда зорлық-зомбылықсыз діни азшылық топтарына мұндай талаптар қоюға болмайтындығы мойындалды. 1575 жылы Нидерланды соғысы кезінде тәуелсіздік меннониттер өз қауымдастықтарын қарулы қорғауға қатысу міндетінен босатылды [27].

Кейінгі ғасырларда өз қауымдастықтарын қорғауға қатысты әскери немесе басқа міндеттерден ұжымдық босатудың әртүрлі ұқсас жағдайлары байқалды [28].

ХХ ғасырдың алғашқы онжылдықтарында, Австралияда, Канадада, Ұлыбританияда және Америка Құрама Штаттарында әскери қызметтен бас тарту туралы алғашқы қозғалыстар пайда бола бастады, сол кезде "өз сеніміне негізделген әскери қызметтен бас тарту" термині басқа барлық терминдерді жойып жеке бас тарту құқығының принципін бекітті. Алғашқы "өз сенімімен бас тартқандар" [29], Бірінші дүниежүзілік соғыс кезінде соғысушы мемлекеттер жұмылдыруды бастаған кезде пайда болды.

Бірінші дүниежүзілік соғыс кезінде Ұлыбританияда 16000-нан астам адам әскери қызметтен бас тартты деп есептеледі [30], ал Америка Құрама Штаттарында мұндай бас тартушылар шамамен 4000 болды [31]. Соғыс аяқталғаннан кейін жұмылдыру жүйелері мен әскери қызметтен бас тарту туралы тиісті заңнамалық нормалар жойылды, ал түрмеге қамалған бас тартушылар босатылды.

Патшалық Ресейде меннониттерге орман командаларында қызмет етуге,

ауруханаларда жұмыс істеуге немесе жаралыларды тасымалдау қызметіне рұқсат етілді. 1917 жылғы орыс революциясынан кейін бұрынғы Кеңес Одағында діни себептермен әскери қызметтен бас тартқан және тексеру барысында шынайылығы расталған адамдарға балама қызмет туралы жарлық шықты, дегенмен бұл жарлық дәйекті түрде қолданылмады. Канадада Бірінші дүниежүзілік соғыс кезінде меннониттер кез-келген қызмет түрінен автоматты түрде босатылды. Осы соғыстың аяғында Дания бейбіт уақытта әскери қызметке шақыру жүйесі болған алғашқы ел болды және әскери қызметтен бас тарту құқығын мойындау туралы заң қабылданды. 1922 жылы Финляндия әскери міндетін сақтай отырып, құрылыс емес қызметті өткеру мүмкіндігін қабылдады, одан бас тарту бас бостандығынан айыру жазасына кесілді.

Екінші дүниежүзілік соғыстың басынан бастап, әскери қызметке шақыру кең ауқымға ие болған кезде, барлық континенттерде, ең алдымен әскерге шақыру жүйесі бар елдерде бас тарту мәселесі көтерілді. Көптеген елдерде әскери қызметтен бас тарту құқығы заңнамада немесе тіпті Конституцияда бекітілген. Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы, содан кейін азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакт қабылданғаннан кейін, әскери қызметтен бас тарту адам құқықтарының маңызды мәселесі болып саналды.

Әскери қызметтен бас тарту адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясында және азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіде бекітілген ой, ар-ождан және дін бостандығы құқығына негізделген.

Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы, 18-бап:

Әр адамның ой, ар-ождан және дін бостандығына құқығы бар; бұл құқыққа өз дінін немесе нанымын өзгерту бостандығы және өз дінін немесе нанымын жеке-дара ұстану бостандығы, сондай-ақ ілімде басқалармен, қоғамдық немесе жеке тәртіппен бірлесе отырып, діни және салттық рәсімдерді орындау және орындау.

Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакт, 18-бап:

1. Әр адамның ой, ар-ождан және дін бостандығына құқығы бар. Бұл құқыққа дінді немесе өз қалауы бойынша наным-сенімдерді иелену немесе қабылдау бостандығы және өз діні мен наным-сенімдерін жеке-дара, сондай-ақ басқалармен, қоғамдық немесе жеке тәртіппен, ғибадат ету, діни және салттық рәсімдер мен ілімдерді орындау бостандығы кіреді.

2. Ешкім өз қалауы бойынша дінге немесе сенімге ие болу немесе қабылдау еркіндігін төмендететін мәжбүрлеуге ұшырамауы керек.

3. Дінді немесе нанымды ұстану бостандығы тек заңда белгіленген және қоғамдық қауіпсіздікті, тәртіпті, денсаулық пен моральды, сондай-ақ басқа адамдардың негізгі құқықтары мен бостандықтарын қорғау үшін қажетті шектеулерге жатады.

Ой, ар-ождан және дін бостандығы құқығы аймақтық құқық қорғау құжаттарында да бекітілген. Ар-ожданға байланысты әскери қызметтен бас тарту құқығын тікелей мойындайтын жалғыз аймақтық құқық қорғау құжаты-

Еуропалық Одақтың негізгі құқықтар туралы Хартиясы.

Адам құқықтары жөніндегі Еуропалық конвенция, 9-бап (ой, ар-ождан және дін бостандығы):

1. Әркімнің ой, ар-ождан және дін бостандығына құқығы бар; бұл құқыққа өз дінін немесе наным-сенімін өзгерту еркіндігі және өз дінін немесе наным-сенімін жеке-жеке және басқалармен бірлесе отырып, ғибадат ету, оқыту, діни және ғибадат ету рәсімдерін орындау еркіндігі кіреді.

2. Өз дінін немесе нанымын ұстану бостандығы тек заңда көзделген және демократиялық қоғамда қоғамдық қауіпсіздік, қоғамдық тәртіпті, денсаулықты немесе адамгершілікті қорғау немесе басқа адамдардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау үшін қажет шектеулерге жатады.

Еуропалық Одақтың негізгі құқықтар туралы хартиясы, 10-бап (ой, ар-ождан және дін бостандығы):

1. Әр адамның ой, ар-ождан және дін бостандығына құқығы бар. Бұл құқықтан діни сенімдерді немесе нанымдарды өзгерту еркіндігі, сондай-ақ жеке немесе ұжымдық, жеке немесе қоғамдық орындарда өз дінін немесе сенімін Кұльт, оқыту, діни рәсімдер және рәсімдер түрінде ұстану еркіндігі туындайды.

2. Жеке сенімдер негізінде әскери қызметтен бас тарту құқығы осы құқықтың жүзеге асырылуын реттейтін ұлттық заңдарға сәйкес танылады.

Адам құқықтары туралы американдық конвенция, 12-бап (ар-ождан және дін бостандығы):

1. Әр адамның ар-ождан мен дін бостандығына құқығы бар. Бұл құқыққа өз діні мен нанымдарын ұстану және оларды өзгерту еркіндігі, сондай-ақ өз дінін немесе нанымдарын жеке-жеке, сондай-ақ басқалармен, қоғамдық немесе жеке тәртіппен бөлісу немесе тарату еркіндігі кіреді.

2. Ешкім өз дінін немесе нанымдарын ұстану немесе оларды өзгерту еркіндігін төмендететін шектеулерді қолдануға жатпайды.

3. Дінді немесе нанымды ашық ұстану бостандығы тек заңда белгіленген және қоғамдық қауіпсіздікті, тәртіпті, денсаулықты немесе моральді, сондай-ақ басқа адамдардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау үшін қажетті шектеулерге ұшырауы мүмкін.

Адам құқықтары мен халықтардың африкалық [Банжул] хартиясы, 8-бап: ар-ождан бостандығына, мамандық таңдауға және діни рәсімдерді еркін орындауға кепілдік беріледі. Құқықтық тәртіп сақталған жағдайда, ешкім осы бостандықтарды жүзеге асыруды шектейтін шараларға ұшырай алмайды.

Мысалы, Турцияда Иегова куәгері, діни сенімдер бойынша міндетті әскери қызметтен бас тартқанына қарамастан, әскери қызметке шақырылған. Полкке келіп, ол әскери киім киюден бас тартты. Кейіннен оған қарсы қылмыстық іс қозғалып әуе күштерінің қолбасшылығы бірнеше рет оны бас бостандығынан айырды. Өтініш беруші сонымен бірге қамауда ұстау кезінде оған қатыгездік пен қауіп төнді деп мәлімдеді. Палата 3 және 9-баптардың бұзушылықтарын анықтады, өйткені балама қызмет өткеру мүмкіндігі болмады және қаралып отырған міндетті әскери қызмет жүйесі жалпы қоғамның

мүдделері мен ар-ождан себептері бойынша әскери қызметтен бас тартқан адамдардың мүдделері арасындағы әділ тепе-теңдікті қамтамасыз етпеді. Демек, тағайындалған жазалар демократиялық қоғамда қажет емес деп саналды [32].

Осыған ұқсас мысалдар өте көп.

Ал Қазақстан Республикасында Әскери қызмет және әскери қызметшілер туралы Заңының [2] 36-бабы 1-тармағының 6-тармақшысына сәйкес, «бейбіт уақытта әскери қызметке шақырудан тіркелген діни бірлестіктердің дін қызметкерлері босатылады» делінген.

Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы Заңының [33] (бұдан әрі - Заң) 1-бабы 3-тармағында, «діни қызметші – діни, уағыздаушылық қызметке тиісті діни бірлестік уәкілеттік берген адам» - көрсетілген.

Яғни жоғарыда аталған Заңдарда дін қызметкерлері жергілікті атқару органдары немесе уәкілетті органдарында тіркелуі жөнінде ешқандай талап қойылмаған.

Сонымен қатар, Заңға сәйкес діни қызметкер деп тану тәртібі мен рәсімі регламенттелмеген, құрылтайшы (бастамашы-азамат) болу, еңбек шартын жасасу, штатта болу талап етілмейді.

Мысалы, 09.03.2022 жылы Маңғыстау облысы Қорғаныс істер жөніндегі департаментіне (бұдан әрі - Департамент) азамат Ә.Ақмағанбетов Иегова куәгерлері христиан қауымдастығының дін қызметкері болуына байланысты оны әскери қызметке шақырудан босату туралы арызымен жүгінген.

Өзінің арызына Ә.Ақмағанбетов Иегова куәгерлері христиан қауымдастығынан алынған анықтаманы тіркеген.

Арызды қарау барысында Ә.Ақмағанбетов Маңғыстау облысының Дін істері басқармасының ақпаратына сәйкес, Иегова куәгерлері христиан қауымдастығының штатында болмағаны анықталды.

Алайда, аталған талаптар Заң аясында көзделмеген, осыған байланысты Ә.Ақмағанбетовтің арызы Маңғыстау облысы Қорғаныс істер жөніндегі департаментімен толығымен қанағаттандырылды.

Нәтижесінде, Қазақстан Республикасының кез келген азаматы қалаған діни бірлестіктен діни қызметші жөнінде анықтама алып ресми түрде бейбіт уақытта әскери қызметке шақырудан босатылуға жатады.

Сонымен қатар, БҰҰ-ның Адам құқықтары жөніндегі комитеті 2016 және 2020 жылдары Қазақстан Республикасына сенімі бойынша әскери қызметтен бас тартуды ұсынды.

Яғни Қазақстан Республикасы адамның сенімі бойынша әскери қызметтен бас тарту құқығын тану және Баламалы әскери қызметті көздеу үшін өзінің заңнамасына түзетулер енгізу туралы өзінің алдыңғы ұсынымын орындау қажеттілігін көрсеткен. Тиісінше, БҰҰ-ның Адам құқықтары жөніндегі Комитеті Қазақстан Республикасын сенімдері бойынша әскери қызметтен бас тартуды заңды түрде тануды қамтамасыз етуге және баламалы қызметті ұсынуға шақырған [34].

Қорыта айтқанда, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын, әлемдік тәртіпті, шет ел тәжірибесін және Біріккен Ұлттар Ұйымының талаптарын ескере отырып Қазақстан Республикасында «Балама қызмет туралы» Заң әзірлеу қажет деп санаймын.

2.3. Мерзімді әскери қызметтен жалтарып жүрген Қазақстан Республикасының азаматтарына қатысты іздеу жұмыстарын қалыптастыру мәселесі бойынша

Әскери қызметке шақыру әрбір мемлекет үшін маңызды сәт болып табылады, өйткені ол ұлттық қауіпсіздікті және елдің қорғалуын қамтамасыз етеді. Ол сондай-ақ әскери күш пен әртүрлі қауіптерге дайын болу үшін база құрады.

Сонымен қатар, үндеу азаматтар арасында патриотизм мен азаматтық жауапкершілікті қалыптастыруға ықпал етеді.

Ал, қазір және көп жылдар бойы әскерге шақырылғандарды іздеуге қатысты мәселелер шешімін таппай келеді.

Әскерге шақырылушыларды есепке алудың нақты тетігінің жоқтығы, заңнаманың анық еместігі және құқық қорғау органдарының ынтымақтастығына көңіл бөлінбеуі, полиция арасындағы ынтымақтастықтың нақты нормалары мен стандарттарының жоқтығы, әскери және басқа органдар іздестіру процесіне кері әсерін тигізуде.

Бұл да қоғам тарапынан жағымсыз пікір туғызып, беделге нұқсан келтіріп, әскери жүйенің имиджіне кері әсерін тигізеді.

Статистикаға назар аударсаңыз, 2023 жылы бап бойынша 647 (азаматтардың әскери есепке алу міндеттерін орындамауы) – 6107 адам, бап бойынша 648 (медициналық сараптамадан немесе алымдардан жалтару) – 219 адам әкімшілік жауапкершілікке тартылды.

Өнер бойынша 2024 жылдың 2 айына. 647 – 192 адам, бап бойынша. 648 – 4 тұлға әкімшілік жауапкершілікке тартылды.

Бұл сурет қоғам арасында тілек пен сенімнің жоқтығын, әкімшілік және қылмыстық жауапкершілікке қарамастан әскери қызметтен жалтаратын әскери қызметтің тартымдылығын көрсетеді.

Бұл жағдай, әрине, өтініштердің түсуіне әкеледі.

Мәселен, 2023 жылы Мемлекеттік ішкі істер басқармасына азаматтарды әскери қызметке шақыру мәселелері бойынша – 40 өтініш түссе, 2024 жылдың өткен кезеңінде – 5 өтініш түскен.

Осы мәселелерді шешу және олардың жолын кесу үшін Бас әскери прокуратура 2023 жылы Қазақстан Республикасының заңнамасына және азаматтардың келуін қамтамасыз ету шеңберінде шақыру комиссияларына өзгерістер енгізуді ұсынып, бастама көтерді, уәкілетті орган қолдамайды.

2024 жылы әскерге шақырылғандарды іздестіру жағдайы қайталанып, қолданыстағы заңнамамен ішкі істер органдарына жүктелген әскерге

шақырылғандарды іздеу жұмыстары жүргізілді, осы жұмысты ұйымдастыруға тікелей әсер ететін басқа заңдардың («Ішкі істер органдары туралы» және «Жедел-іздістіру қызметі туралы») нормаларына сәйкес келмейді, «жалтарушылардың» орналасқан жерін анықтау және олардың шақыру комиссиясына келуін қамтамасыз ету.

Сонымен қатар, Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 387-бабында әскери қызметтен жалтарғаны үшін жауапкершілік көзделген.

Бұл мақаланы жұмыс деп санауға болмайды.

Анықтама үшін: 2023 жылы СДТБТ - 4 іс тіркелді және 2024 жылдың өткен кезеңінде СДТБТ - 1 іс тіркелді.

Қазіргі қоғамда әскери қызмет пен әскери міндетке деген көзқарастарды қайта қарау үрдісі байқалады.

Осыған байланысты біз мыналарды ұсынамыз.

Әкімшілік кодекстің 647 және 648-баптарына санкцияларға айыппұл сомасын 5-тен 30 АЕК-ке дейін ұлғайту түріндегі өзгерістер, сонымен қатар қамауға алуды және әскерге шақырылушыларға SMS хабарлау жолымен электрондық хабарламаны заңнамалық тұрғыда бекітуді.

Осылайша, әскерге шақырылушыға қатысты оның қатысуынсыз әкімшілік хаттама жасалады, тиісінше айыппұл төленбеген жағдайда сот орындаушысы (іс жүргізу шеңберінде) мәжбүрлеп сипаттағы шаралар қабылдайды (кетуге тыйым салу, ақша мен мүлікке тыйым салу, белгілі бір әрекеттерді жасауға тыйым салу).

Аталған өзгерістерді енгізгеннен кейін әскерге шақырылушыларды заңнамалық деңгейде іздестіруге және әкелуге байланысты проблемалар өз шешімін табады.

Айта кету керек, мұндай саясатты енгізу ықтимал тәуекелдер мен сын-кәтерлерді мұқият қарастыруды және ескеруді қажет етеді.

ҚОРЫТЫНДЫ

Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың халқына Жолдауында «Қазіргі заманда бәсекеге қабілеттіліктің басты факторының бірі – барынша цифрландыру» - деліген.

Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы № 269 қаулысымен «2023 - 2029 жылдарға арналған цифрлық трансформация, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар саласын және киберқауіпсіздікті дамыту тұжырымдамасы» бекітілген болатын.

Осыған байланысты, магистрлік жұмыс барысында бізбен Қазақстан Республикасы Қорғаныс министрлігінің құрылымдық бөлімшелеріне арналған электронды бағдарлама «E-Army» жазылған болатын.

Қазақстан Республикасы Әділет Министрлігі Ұлттық Зияткерлік меншік институты РМК арқылы авторлық құқықпен Абуев Азамат Сұлтанұлының атына «Қорғалатын объектілерге құқықтардың мемлекеттік тізілімге мәліметтерді енгізу туралы» 2023 жылғы 21 қыркүйекте №39164 қаулы шығарылған.

Аталған бағдарламаның негізгі міндеті ол - бейбіт уақытта азаматтарды әскерге шақыру рәсімін жақсарту және толық цифрландыру, сондай-ақ соғыс уақытында азаматтарды уақтылы жұмылдыру болып табылады.

Ресей Федерациясында жұмылдыру жарияланғаннан кейін елден 700 мыңнан астам азамат, ал Украинада 12 миллионнан астам азамат кетті. Осыған ұқсас фактілердің алдын алу мақсатында біз осы бағыттағы жұмысты біріздендіруді ұсынамыз.

Яғни, Қазақстан Республикасында жұмылдыру жарияланғаннан кейін бұл бағдарлама жұмылдыруға жататын адамдардың тізімін шетелге шығуды шектеу үшін ҰҚК Шекара қызметінің орталық аппаратына автоматты түрде жіберетін болады.

Ақпараттық жүйе 4 блокта жұмыс істейтін болады:

1 блок - Қазақстан Республикасы әскерге шақырылушылардың электрондық жеке істерін енгізу және есепке алу, 2 блок – жергілікті әскери басқару органдарының (аудандық және облыстық маңызы бар) электрондық хаттамаларын енгізу және 3 блок - жұмылдырылуға жататын азаматтарды есепке алу және Қазақстан Республикасында жұмылдыру жарияланған жағдайда цифрлық жұмыс істеу, 4 блок – мерзімді әскерге шақырылушыларды іздеу.

Аталғанның негізінде, сыбайлас жемқорлыққа тәуекелдігін жою мақсатында, азаматтарды заңсыз ұстау фактілеріне жол бермеу және уақтылы жұмылдыру жұмыстарын жүргізу мақсатында әскерге шақыру жұмыстарын толығымен цифрландыру қажет.

Сонымен қатар, «Әскери қызмет және әскери қызметшілердің мәртебесі туралы» Заңы мен Қазақстан Республикасының азаматтарын әскери қызметке шақыруды ұйымдастыру мен жүргізу қағидалары Қазақстан Республикасының

Конституция талаптарына сәйкес келмеуі анықталды.

Әскерге шақырылушыларды заңсыз ұстау мәселелері Қазақстан Республикасында өзекті болып табылады және заң шығарушылар тарапынан дереу назар аударуды талап етеді. Бұл заңсыз тәжірибе азаматтардың құқықтарының елеулі бұзылуына әкеледі және олардың алдын алу үшін заңнамаға жүйелі өзгерістер енгізуді талап етеді.

Конституцияның 16-бабының 1-тармағында әркімнің жеке бас бостандығына құқығы бар екендігі, сондай-ақ Қазақстан Республикасында Конституцияға сәйкес адамның құқықтары мен бостандықтары танылатыны және оларға кепілдік берілетіні бекітілген.

Қазақстан Республикасының Конституциясында және оның негізінде қабылданған заңдарда ұстау ұғымдары бекітілген.

Осылайша, ҚПК-нің 131-бабында қылмыстық құқық бұзушылық жасады деп күдіктелген адамды іс жүргізу арқылы ұстау тәртібі айқындалған, тиісінше қылмыс жасаған адамдардың конституциялық құқықтары ҚПК-мен қорғалған.

Алайда, қазіргі уақытта әскерге шақырылушылардың конституциялық құқықтары бұзылуда.

Қазақстан Республикасының азаматтарын әскери қызметке шақыруды ұйымдастыру және өткізу қағидаларының 34-2-тармағының 1-тармақшасына сәйкес жинақтау пункттерде резервте тұрған әскерге шақырылушыларды үш тәуліктен аспайтын уақытқа ұстауға болады делінген.

Қолданыстағы ережелер әскерге шақырылушыны ұстау тәртібі, туыстарын хабардар етуді, құқықтық бағалау беру үшін прокурорға хабарлауды және т. б. көзделмеген.

Мұндай заңнамалық тәсіл Қазақстан Республикасы Конституциясының 16-бабында кепілдік берілген әскерге шақырылушылардың жеке бас бостандығына құқықтарына нұқсан келтіре отырып, заң алдындағы теңдік мәселелерін туғызады.

Шет елге шығып кеткен Қазақстан Республикасының әскерге шақыруға жататын азаматтарға қатысты есеп жүргізу мәселесі бойынша, Қазақстан Республикасын қорғау оның әрбір азаматының қасиетті борышы және міндеті болып табылады (Конституцияның 36-бабы 1-тармағы).

Шетелде уақытша тұратын Қазақстан Республикасының азаматтарын әскери қызметке шақыру осы Заңда белгіленген тәртіппен, олар Қазақстан Республикасына тұрақты тұрғылықты жеріне келгеннен кейін, әскерге шақыруды кейінге қалдыру немесе одан босату құқығы болмаған кезде жүзеге асырылады ("әскери қызмет және әскери қызметшілердің мәртебесі туралы" Заңның 27-бабының 5-тармағы).

Алайда, Қазақстан Республикасының азаматтары мемлекеттің жұмылдыру дайындығын қамтамасыз ету мақсатында тұрғылықты жері бойынша әскери есепте тұруға міндетті. "Жұмылдыру дайындығы және жұмылдыру туралы" Заңның 11 - бабы 2-тармағының 1-тармағы, бұдан әрі-заң).

Сонымен қатар, әскери міндеттілер мен әскерге шақырылушыларды

әскери есепке алу жөніндегі қағидаларда (2017 жылғы 24 қаңтардағы № 28, бұдан әрі - қағидалар) шетелде уақытша тұратын Қазақстан Республикасының азаматтарға қатысты талаптар жоқ.

Шетелдік тәжірибені зерделеу барысында 2022 жылы әскери қақтығыс басталғаннан бері Украинадан 12 млн.азамат (27,9%) кеткені анықталды. Сол кезеңде Украина Үкіметінде шетелге шыққан азаматтарды есепке алу және шақыру үшін ешқандай НҚА болмаған.

Және де, азаматтарды әскерге шақыру барысындағы балама қызмет туралы бірқатар мемлекетаралық құқықтық актілерде талаптар қойылған.

Әр адамның ой, ар-ождан және дін бостандығына құқығы бар (Адам құқықтары жөніндегі Еуропалық конвенция, 9-бап).

Ешкім өз қалауы бойынша дінге немесе сенімге ие болу немесе қабылдау еркіндігін төмендететін мәжбүрлеуге ұшырамауы керек.

Осыған байланысты, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын, әлемдік тәртіпті, шет ел тәжірибесін және Біріккен Ұлттар Ұйымының талаптарын ескере отырып Қазақстан Республикасында «Балама қызмет туралы» Заң әзірлеу қажет деп санаймын.

Мерзімді әскерге шақырылғандарды іздеу жұмыстары бойынша коллизиясы бойынша, жылдар бойы әскерге шақырылғандарды іздеуге қатысты мәселелер шешімін таппай келеді.

Әскерге шақырылушыларды есепке алудың нақты тетігінің жоқтығы, заңнаманың анық еместігі және құқық қорғау органдарының ынтымақтастығына көңіл бөлінбеуі, полиция арасындағы ынтымақтастықтың нақты нормалары мен стандарттарының жоқтығы, әскери және басқа органдар іздестіру процесіне кері әсерін тигізуде.

Сонымен, азаматтарды әскери қызметке шақырудың ұйымдық-құқықтық аспектілерін жетілдіру мақсатында заңнамаға өзгерістер мен түзетулер келесі мәтінде ұсынылады:

1. Сыбайлас жемқорлыққа тәуекелдігін жою мақсатында, азаматтарды заңсыз ұстау фактілеріне жол бермеу және уақтылы жұмылдыру жұмыстарын жүргізу мақсатында әскерге шақыру жұмыстарын толығымен цифрландыру қажет.

2. 2012 жылғы 15 мамырдағы № 620 Қазақстан Республикасының азаматтарын әскери қызметке шақыруды ұйымдастыру мен жүргізу қағидаларын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулысының 34-1 тармағына

- әскери командаларды әскерге шақырылушылармен жасақтау үш тәулік ішінде жүргізіледі;

- әскери орган немесе лауазымды тұлғасы әскерге шақырылушыны ұстау барысында оған қатысты хаттама толтырады. Ұстап алу хаттамасында келесідей мәліметтер көрсетіледі:

- тегі, жөні, тегі (ол болған кезде);

- кімнің ұстап алғаны, ұстап алу негізі, орны, нақты ұстап алу және

жеткізу уақыты (сағаты мен минуты көрсетіле отырып);

- Ұстап алынған адамның денсаулық жағдайы туралы мәліметтер;
- Хаттаманың жасалған уақыты мен орны.

- Басқару органның басшысы жасалған хаттаманы әскери прокурорға он екі сағаттың ішінде жолдауға міндетті;

- Басқару органның басшысы ұсталған әскерге шақырушының туысқандарына дереу хабарлауды немесе өзіне мұндай хабарлау мүмкіндігін беруге міндетті.

- әскерге шақырылушыларды (резервті ескере отырып) үш мезгіл ыстық тамақпен тамақтандыру жергілікті атқарушы органның қаражаты есебінен ұйымдастырылады;

- жіті ауру және наркологиялық тестілеу нәтижесі оң болған жағдайда командаларды толықтыру үшін пайдаланылатын әскери командада жөнелтілетіндер қатарынан жиырма пайызға дейін әскерге шақырылушылар резервін ұстауға рұқсат етіледі.

3. Заңның 27 бабы 5 тармағына

- уақытша шетелде тұрып жатқан Қазақстан Республикасының азаматтарын әскери қызметке шақыру олар сол елде орналасқан Қазақстан Республикасының консулдықтары мен елшіліктері арқылы әскерге шақыруды кейінге қалдыру немесе одан босату құқығы болмаса, осы Заңда белгіленген тәртіппен жүзеге асырылады;

4. Заңның 15 бабының 2 тармағына

- Әскери есепке алуды жергілікті атқарушы органдар, Қазақстан Республикасының консулдықтары мен елшіліктері ұйымдастырады және қамтамасыз етеді. Әскери міндеттілер мен әскерге шақырылушыларды әскери есепке алуды олардың тұрғылықты жері немесе уақытша болатын (тұратын) орны бойынша жергілікті әскери басқару органдары жүзеге асырады, ал олар жоқ елді мекендерде әскери есепке алуды кенттердің, ауылдардың, ауылдық округтердің әкімдері қамтамасыз етеді.

- Қазақстан Республикасының консулдықтары мен елшіліктері осы елде уақытша есепте тұрған әскери міндеттілердің, әскерге шақыру жасындағы адамдардың және резервшілердің есебін жүргізуге міндетті;

- Қазақстан азаматтарын міндетті әскери қызметтен босатылмаған, кейінге қалдыру мерзімі жоқ және консулдықта уақытша есепте тұрған адамдарды әскери қызметке шақырудың басталғаны туралы хабардар етуге жауапты консулдықтар мен елшіліктер;

- Дипломатиялық мекемелер 7 тәулік ішінде әскери қызметшілерді ресімдеу немесе есептен шығару туралы ақпаратты тиісті басқару органдарына хабарлауға міндетті;

- Шетелге 3 айдан астам мерзімге кеткен әскери міндеттілер Қазақстан Республикасының Елшілігінде немесе консулдығында тіркелуге міндетті.

4. Азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын, әлемдік тәртіпті, шет ел тәжірибесін және Біріккен Ұлттар Ұйымының талаптарын ескере отырып

Қазақстан Республикасында Балама қызмет түрін енгізіп заңдастыру қажет.

5. Әкімшілік кодекстің 647 және 648-баптарына санкцияларына:

- айыппұл сомасын 5-тен 30 АЕК-ке дейін ұлғайту түріндегі өзгерістер, сонымен қатар қамауға алуды және әскерге шақырылушыларға SMS хабарлау жолымен электрондық хабарламаны заңнамалық тұрғыда бекіту қажет.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕККӨЗДЕРДІҢ ТІЗІМІ:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы Конституция 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды. [Электрондық ресурс] – Қол жеткізу режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_ (жүгінген күні 06.03.2023).
2. Әскери қызмет және әскери қызметшілердің мәртебесі туралы Заңы 2012 жылғы 16 ақпандағы № 561-IV. [Электрондық ресурс] – Қол жеткізу режимі: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1200000561> (жүгінген күні 06.03.2023).
3. Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы кодексі 2020 жылғы 7 шілдедегі № 360-VI. [Электрондық ресурс] – Қол жеткізу режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2000000360> (жүгінген күні 06.03.2023).
4. Біздің дәуірімізге дейінгі XVI—XV ғасырлардағы ірі соғыстар кезіндегі әскери істерді ұйымдастыру және техникасы. [Электрондық ресурс] – Қол жеткізу режимі: <https://web.archive.org/web/20090228160819/http://annals> (жүгінген күні 06.03.2023).
5. Ежелгі шығыс тарихы. [Электрондық ресурс] – Қол жеткізу режимі: <https://web.archive.org/web/20100111200741/http://www.bibliotekar.ru/polk-> (жүгінген күні 06.03.2023).
6. Военная энциклопедия Сытина. [Электрондық ресурс] – Қол жеткізу режимі: <https://viewer.rsl.ru/ru/rsl01004002293?page=13&rotate=0&theme=wh> (жүгінген күні 06.03.2023).
7. Ежелгі Грецияның әскери өнері // ежелгі әскери ой: ежелгі грек және Византия авторларының жазбалары. — М.: АСТ, 2002. - 665 б.
8. Әскери тарих энциклопедиясы Greece and Rome at War. — М.: Эксмо-пресс, 2001. - 320 с.
9. Всемирная история: Энциклопедия / Ред. А. Белявский, Л. Лазаревич, А. Монгайт. — М.: Государственное издательство политической литературы, 1956. - 900 с.
10. История военного искусства Том 4. Новое время. — Мультимедийное издательство Стрельбицкого, 2016-03-28. — 777 с.
11. Internet Archive's Terms of Use, Privacy Policy, and Copyright Policy [Электрондық ресурс] – Қол жеткізу режимі: <https://archive.org/about/terms.php> (жүгінген күні 06.03.2023).
12. Европейские армии: “солдат – это гражданин, но одетый в военную форму”. [Электрондық ресурс] – Қол жеткізу режимі: <file:///C:/Users/%D0%90%D0%B7%D0%B0%D0%BC%D0%B0%D1%82/Desktop/%D1%88%D0%B5%D1%82%20%D0%B5%D0%BB%20%D1%82%> (жүгінген күні 06.03.2023).
13. Кременская м. н. сравнительно-правовой анализ поступления граждан на военную службу в вооруженные силы США и Германии. [Электрондық ресурс] – Қол жеткізу режимі: https://cn.nbpublish.com/nbmag/rubrics_1073.html (жүгінген күні 06.03.2023).

14. I Danmark er der mange værnepligtige, der frivilligt vælger at trække i trøjen. Se tal for frivillige, og hvordan de værnepligtige fordeler sig på køn. [Электрондық ресурс] – Қол жеткізу режимі: https://?source_lang=ru&target_lang=da&text=%5B%D (жүгінген күні 06.03.2023).

15. Указ Президента Украины № 562/2013 «О сроках проведения очередных призывов, очередных призывах граждан Украины на срочную военную службу и увольнение в запас военнослужащих. [Электрондық ресурс] – Қол жеткізу режимі: <https://www.president.gov.ua/documents/5622013-15707> (жүгінген күні 06.03.2023).

16. 16 Слипченко Владимир Иванович Войны шестого поколения оружие и военное иску... [Электрондық ресурс] – Қол жеткізу режимі: http://www.uhlib.ru/istorija/voiny_shestogo_pokolenija/p1.php (жүгінген күні 06.03.2023).

17. NATO and the Defence Reform Commission: partners for progress p. 125.

18. Германия окончательно приостановила воинский призыв [Электрондық ресурс] – Қол жеткізу режимі: <https://lenta.ru/news/2011/04/15/aussetz> (жүгінген күні 06.03.2023).

19. Federico Trillo: «Señoras y señores, se acaba la mili» [Электрондық ресурс] – Қол жеткізу режимі: https://se_lang=ru&target_lang=es&text= (жүгінген күні 06.03.2023).

20. Law nr. 226, 23 August 2004 p. 292.

21. Сейітовтің 100 жылдық мерейтойына арналған «ҚАЗІРГІ ЗАҢ ҒЫЛЫМЫНЫҢ ДАМУЫ: ТЕОРИЯ ЖӘНЕ ПРАКТИКА» VI Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция. [Электрондық ресурс] – Қол жеткізу режимі: <https://academy-gp.kz/wp-content/uploads/2023/04/%> (жүгінген күні 06.03.2024).

22. 2023 - 2029 жылдарға арналған цифрлық трансформация, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар саласын және киберқауіпсіздікті дамыту тұжырымдамасы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы № 269 қаулысымен бекітілген [Электрондық ресурс] – Қол жеткізу режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2300000269> (жүгінген күні 06.03.2023).

23. Әскери міндеттілер мен әскерге шақырылушыларды әскери есепке алу қағидаларын бекіту туралы, Қазақстан Республикасы Қорғаныс министрінің 2017 жылғы 24 қаңтардағы № 28 бұйрығы. Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2017 жылғы 10 наурызда № 14881 болып тіркелді. [Электрондық ресурс] – Қол жеткізу режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1700014881> (жүгінген күні 06.03.2023).

24. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі 2014 жылғы 4 шілдедегі № 231-V ҚРЗ. [Электрондық ресурс] – Қол жеткізу режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231> (жүгінген күні 06.03.2023).

25. "Қазақстан Республикасының азаматтарын әскери қызметке шақыруды ұйымдастыру мен жүргізу қағидаларын бекіту туралы, Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2012 жылғы 15 мамырдағы № 620 қаулысы.

[Электрондық ресурс] – Қол жеткізу режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1200000620> (жүгінген күні 06.03.2023).

26. New York Assembly Committee on the Militia and Public Defense Report No. 170, 4 March 1841.

27. Peter Brock, *Pacifism in Europe to 1914* (Princeton University Press, 1972), p. 13.

28. Brock, *Pacifism in Europe to 1914*, p. 167.

29. J. W. Chambers, "Conscientious objectors and the American State from colonial times to the present" in *The New Conscientious Objection: From Sacred to Secular Resistance*, Ch. C. Moskos and J. W. Chambers, eds. (Oxford, Oxford University Press, 1993), p. 26; D. Prasad and T. Smythe, eds., *Conscription: A World Survey—Compulsory Military Service and Resistance to It* (London, War Resisters' international, 1968), pp. 45 and 130; D. Woodside, "A brief history of conscientious objection in Canada", *Conscience Canada*, Newsletter 89 (Fall 2005).

30. Moskos and Chambers, eds., *The New Conscientious Objection*, p. 11.

31. Prasad and Smythe, *Conscription: A World Survey*, p. 56.

32. *Conscientious Objection in America: Primary Sources for Research*, Swarthmore College Peace Collection (www.swarthmore.edu).

33. Адам құқықтары жөніндегі Еуропалық сот. Фети Демирташ Дело С.Түркия (5260/07), 17.04.2012. [Электрондық ресурс] – Қол жеткізу режимі: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-108617> (жүгінген күні 20.04.2023).

34. Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 11 қазандағы № 483-IV Заңы. [Электрондық ресурс] – Қол жеткізу режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000483> (жүгінген күні 20.04.2023).

35. *Legal Handbook on the Rights of Conscripts* [Электрондық ресурс] – Қол жеткізу режимі: https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/D_CAF_LegalHandbookRightsConscripts_Nov2020_FINAL_web.pdf (жүгінген күні 20.04.2023).

Қосымша 1
Енгізу актісі

Қосымша 2
Енгізу актісі

Қосымша 3
Авторлық құқықпен қорғалатын объектілерге құқықтардың
мемлекеттік тізілімге мәліметтерді
енгізу туралы куәлік